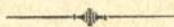

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

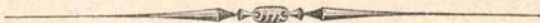
SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

PÉTERFI DÉNES és KOVÁCS JÁNOS.

XVII. KÖTET.

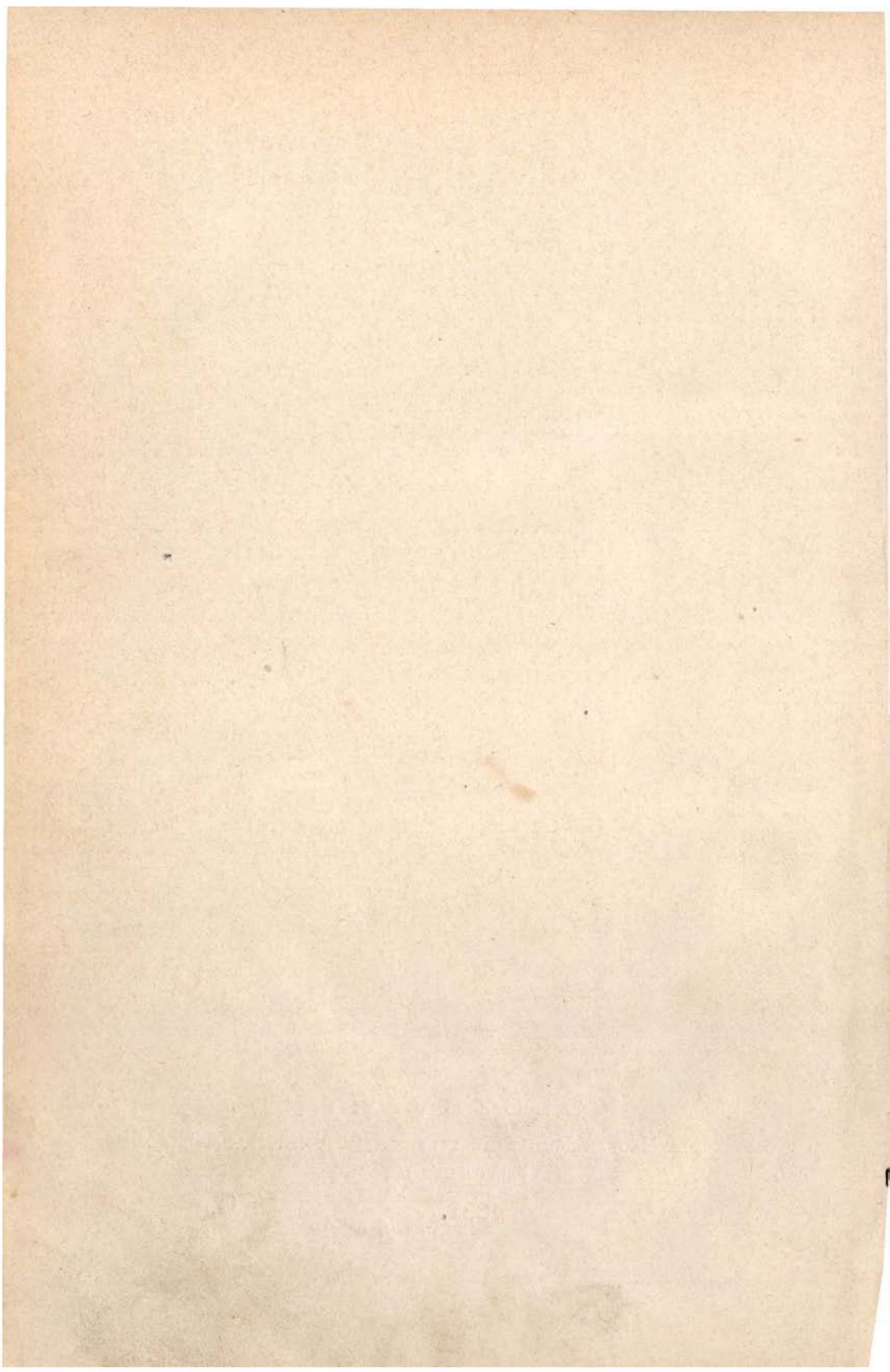
227

KOLOZSVÁRT

NYOMATOTT A MAGYAR POLGÁR KÖNYVNYOMDÁJÁBAN. (K. PAPP MIKLÓS
ÖRÖKÖSEINÉL.)

1882.

TARTALOM:

I. Egyházi dolgozatok.

Keresztény eszményiség. Egyh. beszéd. Péterfi Dénestől	101
Ima Mózes Károly felett. Péterfi D.	121
Az unitárius kereszténység megtartása. Péterfi Dénestől	195
Ima László Domokosné, szül. Mihály Mária felett. Kisgyörgy S.-tól	298
Imák. Egyh. Főtanács alkalmával. Gyöngyösi Istvántól.	301
A régiék elmúltak. Papi beköszöntő. Ürmösi Kálmántól.	346
Beszéd özv. Koronka Józsefné sírjánál. Gombos Sámuel	368

II. Hittan-bölcsélmiek.

Nabarza Istennévről. Gróf Kuun Géza.	1
A biblia hitelességéhez. Rédiger Géza.	16
Philosophia és Theosophia. K. M.	111
Isten létezésének bizonyítása. Armstrong A. R. után angolból ford. Dr. Bartha Gyula	129
Az elveszett éden. (Legenda.) Rédiger Gézától	161
Darwinismus és a vallás. Péterfi Dénestől	251
Természeti valogatás és természeti istentan. Conder R. Eustace után Dr. Brassai Sámuel	315
A theologiai facultások reformja. Felméri Lajostól	360

III. Nevelés- és oktatásügyiek.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás álla- potáról szóló tizedik jelentése 1879/80—1880/81. K. A.	37

IV. Életiratok, történelmiek, statistikai adatok.

X A kereszténység. Százötven év a Jézus után. Renan Ernő. Ford. Kovácsi Antal	7, 90
A kénosi unitárius ekkleziája. (Tört. leírás.) Kisgyörgy Sándortól	23
Allen Henrik tanár látogatása Erdélyben. K.	42
Richmond Anna. Boros György.	49
Dr. Bellows Henrik emlékére. Kovács János.	52
Agh István unitárius püspök élete és kora. Jakab Elektől	65
Egyháztörténelmi adatok:	
LIII. Az erdélyi orthodoxus (reformatus) status suplicatiója. (10 pont.) I. Rákóczy György fejedelemhez 1631	107
LIV. A kissolymosi unitárius ekkleziája történelméhez. Közli: Koncz József	107
LV. A szenterzsébeti, nagy- és kis-solymosi és böződi unitárius templomok átadása a reformatusoknak 1639-ben	217
LVI. Az ev. ref. vallásra térített szombatosok reversalisa 1639-ből	223
LVII. A szenterzsébeti, kissolymosi, böződi és böződujfalvi szom- batosok utódai megintése a ref. vallásra visszatérés iránt 1662. Közli: Koncz József	224
LVIII. A szőkefalvi templom feletti versengés és ítélet 1669. Közli: Koncz József.	294
LIX. Az unitárius vallásközönség főgondnokai 1718. ápr. 8-tól a jelen időig. Benczédi Gergely	366
Egyházi szemle. cz.	114, 370
Munkácsy Krisztus képéről történelmi tekintetben. Jakab Elektől	147

Az unitárius és más szabadelvű keresztény egyházak „Nemzeti Con-ferentiája“ Angliában 1882. Kovács János	173
A budapesti unitárius ekklézsia urasztalának ékességei. (B.)	181
Franciaországi prot. egyh. viszonyok. Charraud Dezső 202, 275, 354	
Farkas György élete és jelleme. Jakab Elektől.	208
Az unitarizmus ébredése. K. A.	227
A brit és külföldi unitárius társulat évi nagy gyűlése Kovács János	231
A Kriza-ünnepély. Péterfi Dénes	235
Emersonról. Péterfi D.	240
Az unitarizmus Amerikában. Allen J. Henriktől. Fordította Bo-ros György	262
Az unitárius vallásközönség Egyh. Főtanácsának sept. 3—5 napjain tartott gyűléseiről. K. A.	279
Dr. Nagy János. Péterfi D.	305
Arany János.	308

V. Egyházi élet.

Egyházi segélyintézet. I. Csegezi Lászlótól	29
II. Kovácsi Antaltól	34
Levelezés. Egyházi élet a M. egyh. körben. Nagy János	56, 243
Levelezés Deésfalváról. Sándor Gergely	120
A Dávid Ferencz-alapítvány. Péterfi Dénes	169
Püspöki vizsgálat. Kovácsi Antaltól	187
Levelezés Al-Siménfalváról. Ürmösi Kálmán	190
Püspöki vizsgálat. Cs. L.	302
Levelezés. Richmond Karoline	382

Könyvismertetések.

Irodalmi értesítő	57, 122, 191, 244, 309, 384
Angelo De Gubernatis a „Növények Mythológiá“-ját tárgyzó munkájának második kötetéről. Gróf Kuun Géza	332

VII. Aranykönyv.

A Budapesten alapítandó unitárius rendes lelkészi állomásra s állandó imaházra tett kegyes adományok. 62, 127, 194, 247, 312. A Dávid Ferencz alapítványra tett kegyes adományok. 126. A bágyoni unitárius birtokosság adománya. 128. Nyilvános köszönet a medeséri unitárius ekklézsia részére tett adományokért. A szabédi unitárius ekkléziában „Ferencz József“ nevet viselő iskola alap gyarapítása. 194. Al-Siménfalván, a templomi szöszékre tett adakozás. 249. Nyilvános számadás. 314. Marosi Gergely-siremlék és alap. 388. Adakozás a torockó-szt.-györgyi ekkla részére a kolozsvári ekklából. 389.

VIII. Vegyesek :

58. 59. 60. 61. 62. 124. 124. 126. 192. 193. 194. 245. 246. 247. 309. 310. 311 és 312. lapokon. 385—388.
Előfizetésre felhívás.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVII-ik évf.

Január, Február. 1882.

1-ső füzet.

NABARZA ISTENNÉVRŐL.

„πολλῶν ὀνομάτων μορφή μία“

Müller Miksa abban a válaszában, melyet mint a „Sacred Books of the East“ kiadója a sinai birodalomban munkás angol missio egyik püspöke s husznál több protestans missionarius által aláírt s hozzá a sinai vallásos könyvek*) angol fordítása ügyében intézett neheztelő s a fordításnak egyik gyakran előforduló kifejezését az eredetivel nem egyezőnek nyilvánító levelére irt, a többi közt azt mondja, hogy bizonyos tekintetben igaza van annak a keresztény vértanunak, a ki azt állította, hogy Istennek nincs neve: ὁ θεὸς ὄνομα οὐκ ἔχει, s a milyen igaz ez állítás értelmezése kellő határai közt, ép anyyira van a hirneves oxfordi tudós szerint igaza azoknak, kik e rövid czikkem jelszavának megfelelőleg, a különböző istenneveket egy és ugyanazon lényeg kifejezőinek tekintik. Egy Müller által idézett szanszkrit költő Bhagavattal, legfőbb istenével e nagyjelentőségű szavakat mondatja: „azok is, kik bálványokat imádnak, engem imádnak.“ Az egykor élt és élő népek műveltségök különböző fokain az istenséget eredetileg különböző értelmű szavakkal illették ugyan, de mindegyikök az általok imádott legfőbb lényt óhajtotta s törekedett megnevezni, s ha gyarlón is nevezték meg, még akkor is e nevek felől méltányosan kell itélnünk, mert a tisztuló fogalom kifejezésének eszközei, az a becses anyag, melybe a tisztuló fogalom változható s változó tartalma, időről-időre behatva, értékét növeli s növeli az ember által elérhető tökély legmagasabb fokáig. Az egykor szent tisztelettel hangoztatott, de utóbb elenyészett istennevek egyikéről, Nabarza-ról szándékozom a következőkben lehetőleg röviden szólni.

Midőn f. évi július 13-dikán a hunyadm. történelmi és régészeti egylet vándorgyűlésével Hátszegről Várhelyre (Sarmi-

*) Šu-king, Ši-king.

zegethusa) kirándultam, ott a castrumon kívül a község délkeleti határában egy román földműves telkén a Mithrascultus számos leletei közt egy felirásos márvány-oszlop vont a különösen magára figyelmemet. A felirás következő: Nabarze Deo Pro Sal. Ampliati Aug. N̄. Dispet (igy) Sua. Suorumq̄ Omnium Protas. Vikar Eius. E szövegből minket jelen cikkemben csupán a két első szó érdekel, úgy mint az ajánlásé: Nabarze Deo (Nabarze a dat.-ban áll, nominativusa Nabarza). E könek mindjárt első megtekintésekor az volt nézetem, hogy felirása első szava N a b a r z e Mithras helyett áll, mert 1) mindazon faragványok, töredékeik s felirásos kövek, melyek itt találtak, a Mithrascultusra vonatkoznak s ennél fogva bátran állíthatjuk, hogy e helyen egykor egy Mithras templom állott (Mithraeon), melynek subconstructioit talán további kutatásaink közt sikerülni fog felfedeznünk, 2) az ezen oszlop felső részén előforduló diszitési ábrák a Mithras-faragványokon látható jelvényes alakok egynémelyike, melyek fejtegetésébe itt nem bocsátkozom. További vizsgálataim e nézetemben megerősítettek. N a b a r d a az új-perzsa nyelvben erőst, hatalmast, hőst jelent s e szónak ezen értelme Mithras napistennek egyik igen régi tulajdonítmánya, mint a hogy ezt a következőkben kimutatni igyekezünk. Midőn az erani és ind néptörzsek még együtt lakták Pamir fensikjét a többi arja népnek a közös törzstől való elválása után a Mithras-istenről való fogalom már megvolt ez ősi hazájában legtovább együtt maradt nép ősvallásában s e fogalom neve már akkor is az volt, a mi később vallástörténeti fejlődése egész hosszú folyamán át, úgy mint m i t r a barát értelmében, mint az emberi nem, illetőleg az arja néptörzs jóteknő, hű barátja. Ez állításomat ama nyelvtény bizonyítja, hogy úgy az ó-baktriai, mint az ó-perzsa nyelvben a Mitra-név előfordult *) s mindkettőben belőle még személynév is képeztetett s ugyanezen név előfordul a szanszkrit irodalom legrégebb vedáiban is. A Rigveda III. hymn. 61-dik versében Mithrasra vonatkozólag e néhány szó áll: „m a h i m i t r a s y a v a r u n a s y a m â y â“, az-az a hajnal egyik fiának, a reggeli napnak, Mitrának naponként újabb erőt ad, míg másik fiának, a lenyugvó napnak naponként csatlódásokat szerez. Ez idéztem helyből azt látjuk, hogy a reg-

*) L. a. z. d. D. M. G. XXIV-dik k. 40-dik l., s a XXIX. k. 208-dik lapját.

geli nap a menybolt naponként megújuló dramájának fiatal hőse, ki soha meg nem gyengülhet, mert anyja, a hajnal, mindennap új erővel ruházza fel. Egy ily istennek egyik leglényegesebb tulajdonitmánya az erő s méltán neveztetetett erősnek, hatalmasnak, hősnak. Ez ő s régi vallásos perceptiót az arja indusok ősi hazájokból, Pamirból, magokkal hozták Kásmirba s onnan Pengâbba, hol legrégeb vedáik keletkeztek. Az óperzsáknál is Mithra az erő és hatalom istene volt s ezt, eltekintve az eredeti fogalomtól, onnan is következtetem, hogy midőn az arbélai ütközet előtt Nagy Sándor és serege Minervát és Victoriát segítségül hívják: Minervam Victoriamque, ugyanakkor az ellentáborban Darius Codomannus az örök és szent tűz s Mithras nap-isten segedelmeért fohászzkodott, az erő és hatalom isteneitől erőt kérve maga és serege részére: Solem Mithren sacrumque et aeternum invocans ignem, ut illis (u. m. katonáinak) dignam vetere gloria majorumque monumentis fortitudinem inspirarent, mint Curtius mondja. ¹⁾ Ez idéztem helyben Darius a győzelemre szükségeltető erőt az erő és hatalom s ennélfogva egyszersmind a győzelem istenétől kérte, ki itt „Sol Mithres“-nek nevezetik. A nap nemesak az arja mythologia terén, de a semitáknál is az erő tulajdonitmányával rukáztatott fel, mint a hogy ezt Sámson a naphős példájában látjuk, kinek יְהוֹשֻׁעַ nevét Flavius Josephus erősnek magyarázta: ισχυρός. ²⁾ E naphős erejének teljességében könnyen szakithatta ketté pusztá kézzel azon orosz-lánkölyköt, mely orditva jött elébe s mutathatta ki más alkalmakkal is emberfeletti erejét. ³⁾ Mithrának már a vedákban is megvoltak hasonértelmű elnevezései, így Bhaga a Rigv. 1. hymn.-nak 123-dik versében, mint Varuna testvére említettik: bhagasya svasâ varunasya gâmir. Bhaga a szanszkrit nyelvben eredetileg gazdagot, jótékonyt jelentett s jelentette a reggeli napot, mint az emberi nem jótékony gazdagítóját. ⁴⁾ Az ó-baktriai mythológiában, ugy látszik, Nabarza volt a Mithra-név egyik leggyakoribb helyettesítője s valamint ebből a Mithrenes név, ugy abból a Nabar-

¹⁾ Q. Curtii lib. IV., cap. XIII.

²⁾ L. Antiqu. 5, 10.

³⁾ L. a Birák könyvének XIII--XVI. részeit.

⁴⁾ L. Angelo De Gubernatis „Lecture sopra la Mitologia vedica“ (Firenze, 1874), a 66-dik lapon.

zanes név képeztetett. Mithrenes előfordul Curtius-nál s Arrian-nál, utóbbi így ír róla: Μιθράνης τε ὁ φορέαρχος τῆς ἀκροπόλεως τῆς ἐν Σάρδεσι. Nabarza n e s-t szintén e két író említi s Curtius Nagy Sándor viselt dolgairól írott munkája III-dik könyvében Darius praetorának nevezi: Nabarza n e s praetor Darii. ¹⁾ Mindkét személynév az illető istennevekből âna viszonyrag által van képezve, mely a perzsa nyelvben tulajdonító értelemmel bír. Az ân és âna ragok ezen használatáról Vullers perzsa nyelvtanában következőleg ír: „relationem quandam inter nomen primitivum et derivatum indicant“, így p. o. a behist. feliratban Vivân, a tudós Justi helyes nézete szerint Vivangân = Vivang fia, — pehlevi 𐭪𐭣𐭥𐭥𐭥 = Kobád fia. ²⁾ Mithrenes azon személyt jelenti, kit szülei mint csecsemőt vagy serdülő gyermeket Mithra oltalmába ajánlottak, hasonlóan Nabarza n e s a Nabarza istennek ajánlottat jelentette. A Nabarza istennév ezen ó-baktriai alakjának az ó-perzsa nyelvben bizonyára nabarda felelt meg, mert az új-perzsa nyelvben nabarda szó előjön „erős“, „hatalmas“, „hős“ értelmében s az ó-baktriai hangnak az ó-perzsában gyakran d felelt meg, p. o. baktr. azem, ó-perzsa adam „én“, — baktr. guz, ó-perzsa gud „elfedni“ stb. ³⁾ A marburgi egyetem nagy disze, dr. Justi a Nabarza név tárgyában hozzám intézett nagybecsű levelében igen elfogadhatónak tartja Pott azon nézetét, mely szerint Nabarza n e s eredetileg nava varzâna lett volna „ujat tevő“ értelmében. Ez az értelmezés tulajdonképen az alapszóé s nem a belőle képzett személynévé, de az alapszót, illetőleg Nabarza-t, mint istennevet Pott nem ismerte s nem is ismerhette s e szerint az előbbinire alkalmazva azt, a mit Pott az utóbbiról mondott, Nabarza-t mi is a nava varzâ összevonásának tartjuk, melynek második része a varz „teni“ ige â rag által képzett részesülő alakja. Ezen név értelmei egyike másikából következőleg fejlődtek: 1) „ujat tevő“, 2) „megújuló“, az-az „mindég uj“, 3) „mindég fiatal, friss“ 4) „erős“, „hatalmas“, 5) „győztes“, „hős“. Ez értelmek hasonló átmeneteiket észleljük a török-tatár nyelvek szótárában, így p. o. az oszmanli nyelvben jeñi „uj“, „fris“, „fiatal“,

¹⁾ L. a VII-dik fejezetben.

²⁾ Grammatica l. persicae (Gissae, 1870), a 220—222. lapokon.

³⁾ L. Vullers déztem nyelvtana 41-dik lapján.

jeñgin „győzedelmes“, „hős“ ugyanazon jen, en, in gyökből képzett alakok. ¹⁾ A Mithracultus Perzsiából átszármazott Syriába, nevezetesen Emesába (a későbbi Phoimikia Libanesia fővárosába, mely Caracalla alatt római colonia lett), hol a napistennek nagyszerű temploma állott és itt a Belcultus némely elemével egyesült. Pompejus által elfogatott kalózok, syriaiak és kisázsiai görögök terjesztették el a Mithrascultust a római birodalomban, mely Trajan és Domitian által Rómába is bevezettetett. Mithras a római birodalomban szintén az erő és győzelem istenének tartatott, kinek mysteriumaiba csak azok avattattak be, a kik megelőzőleg rendíthetetlen bátorságuk próbáit tették le. Egy Tordán (a régi Potaisa helyén) talált felírás Mithráról következő nevek alatt emlékezik:

Deus Azizus Bonus Puer Phosphorus ²⁾, melyet Emesai származású syrek Aziz nevű nemzeti istenüknek ajánlottak itt az egykori Daciában, távol hazájoktól. Ez ajánlás minden szava a Mithranévhez kötött eredeti fogalmat tükrözi vissza, a deus magától értetődik, aziz syrül erőt, hatalmast jelent (אֲזִיז), tehát az, kit az idéztem vedai hymnus szerint anyja, a hajnal, mindennap erővel ruház iel, — bonus „jó“ Mithra Bhaga nevének felel meg, mely, mint láttuk, a szanszkritban jótékonyt jelent, — puer „gyermek“ a reggeli napot jelenti, — phosphorus szintén erre vonatkozik, mint a világosság felderítőjére. Az aziz nevet illetőleg Gooss idéztem igen érdekes értekezésében Julian császár egyik oratiója következő helyére emlékeztet: οἱ τὴν Ἐμεσαν οἰκοῦντες, ἱερὸν ἐξ αἰῶνος ἡλίου χώριον, Μόνιμον αὐτῶ καὶ Ἀζίζον συγκαθιδρόουσιν, αἰνίττασαι φησὶν Ἰάμβλιχος, ὡς ὁ Μόνιμος μὲν Ἐρμῆς εἶη, Ἀζίζος δὲ Ἄρης ἡλίου πάρεδρος. ³⁾ Ezen idézett helyből azt látjuk, hogy Jamblichos szerint Azizos a görögök Aresének s Monimos Hermesöknek felel meg, tehát Azizos-nak itt ép azon szerep jut, mely Mithras isteni cultusa későbbi phasisában és ez okból úgy gondolom, jogosan azonosíthatjuk Azizot Mithra-val s ezt annál inkább tehetjük, mert Aziz a syr nyelvben ép azt jelenti, mit Mithra isten Nabarza neve

¹⁾ L. Vámbéry Armin „A török-tatár nyelvek etymologia szótára“ című jeles művének 35-dik czikkét.

²⁾ Beiträge zur siebenb. Alterthumskunde von Carl Gooss (Hermannstadt 1874), 110 lapon.

³⁾ Or. IV.

a perzsában. ¹⁾ Egy másik Gyulafehérvárott (Apulum) talált felírásban az *A z i z u s* név ugyan nem fordul elő, de a többi jelző megvan, u. m.: *p u e r b o n u s p h o s p h o r u s*. Más ismert felírásokban *A z i z u s* helyett *A p o l l o P y t h i u s* áll, ugymint a következő sorrendben: *b o n u s p u e r p h o s p h o r u s A p o l l o P y t h i u s*. ²⁾ *P y t h o n* tudvalevőleg azon sárkány neve, melyet a gyermek *A p o l l o*, tehát a reggeli nap, *M i t h r a*, születése után késsel megölt, s mi egyéb ez a sárkány, mint az éjjel, melyet a kelő nap elenyésztet. A bibliai *S á m s o n*-ról való elbeszélésben a sárkányt az oroszlan-kölyök helyettesíti. A *M i t h r a s*-cultus faragványaiában a bikát késével keresztüldöfő főalak mellett látható a fáklyatartó (*φασφάρος*) *b o n u s p u e r* is, mely a főalaknak egyik tulajdonmányát ábrázolja. A syriai katonák és gyarmatosok távol hazájuktól, a honi isteneknek szentelt helyeken abban a boldogító hitben éltek, hogy istenekkel mintegy szemtől szembe érintkeznek, s ott azok jelenvalóságát érezték. Abban az időben az ohajtás a hazai isteneknek szentelt helyeken való áhítatosságban, cultusaikban részesülhetni erősebb volt a szülőföld iránt viseltető honvágynál is. Jelenleg hála az egy Istenről való hitnek az igazság s világosság vallásának követői mindnyájan hiszszük és tudjuk, hogy Isten mindenütt jelen van, s utána vágyódó szívünk az imában s az ima által bárhol legyünk, mindenütt kielégítést nyer. Nem így volt ez az ó-korban, midőn az istenségek helyhez kötött cultusa ellentétben a mindenütt jelenvalóról keblünkben táplált boldogító hittel az imáandó istenség jelenvalóságát az akkor létezett és virágzott tartományok egyes vidékeire, egyes helyeire határolva az annyira változatos kültermészetnek különböző s néha ritkaságuknál fogva meglepő s bámulatra gerjesztő alakulásaiában, p. o. valamely merész alaku hegyfokban, üdítő forrásban, folyamban, ligetben, valamely szálasságánál vagy terebélyénél fogva feltűnő fában helyezte. *C u r t i u s* és *A r r i a n o s* commentatorai ezentul a *N a b a r z a s* névről többet mondhatnak, mint megelőzőik, mert a hunyadm. történeti és régészeti egylet dévai gyűjteményében őrzött oszlop immár közzétett felirása a *N a b a r z a* istennevet megőrizte számunkra.

Gróf KUUN GÉZA.

¹⁾ A *M o n i m o s* névről itt nincs szándékom bővebben szólani, csak annyit jegyzek meg, hogy ez azon *M e n e v a t s y r* istennévnek hellenizált alakja, mely dévai gyűjteményünk egyik igen érdekes felírásában fordul elő.

²⁾ *L. G o o s s* értekezésében az idézett helyen.

A KERESZTÉNYSÉG.

Százötven év a Jézus után. ¹⁾

I.

Az alatt az idő alatt, mely Augustus halálától Marcus Aurelius haláláig lefolyt, egy új vallás állott elé a világban, a neve: Kereszténység. Ennek a vallásnak lényege annak hívésében áll, hogy egy nagy menyeyei kijelentés történt a Nazarethbeli Jézusnak, ennek az isteni lénynek a személyében, a kit egészen természetfeletti élet után a zsidók, az ő honfitársai, megölték, s harmadnapra feltámadott. E szerint győzedelmeskedvén a halálon, atyjának, az Istennek jobbán várja az alkalmas időt, hogy újból megjelenjék a fellegek között s intézze az általános feltámadást, melynek az övé csak megkezdése volt, és hogy a megtisztult földön beállítsa isten országát, azaz a feltámadott szenteknek országlását. Ennek vártában, a hiveknek egyesülete, az egyház mintegy a tényleg élő szenteknek egyesülete, melyet mindig Jézus kormányoz. Valójában tényleg el lőn fogadva, hogy Jézus a maga hatalmát az apostolokra ruházta, a kik beállították a püspököket és az egész egyházi hierarchiát. Az egyház folytonosan megújítja Jézussal való közösségét a kenyér megtörése és a pohár mysteriuma által, mely szokást maga Jézus alapított, és a melynek erejénél fogva bár pillanatra, de valósággal megjelenik az övéi között. Ezen várakozások alatt a gonosz világ üldözései közben vigasztalásul nyerik a hivek Isten lelkének természetfeletti adományait; azon szellemet, mely egykoron az apostolokat lelkesítette és a mely még nem aludt ki. Olvashatják mindenek felett azon szellem által kinyilatkoztatott könyveket — a bibliát, az evangéliumokat, az apostolok leveleit és az újabb proféták azon iratait, melyeket az egyház a gyülekezetekben való olvasás végett elfogadott. A hivek életének kö-

¹⁾ A következő lapok Renannak Marcus Aurelius című közelebről megjelenő azon könyvéből vannak véve, mely befejezése a jeles író *Les origines de Christianisme* közös cím alatt jelent műveinek.

nyörgésből, asketismusból, lemondásból, a világgal való meghasonlásból kell állania; mert a tényleg létező világot a gonoszság elve, a sátán, kormányozza, s a bálványimádás a demonok tisztelete.

Egy ily valláson azonnal meglátszik, hogy a judaismusból fejlődött ki. A zsidó messiáshit a bölcsője. Jézus első címe, mely összeforrott nevével, a *Christos* a zsidó Messiás szónak görög fordítása. Az új vallás nagy szent könyve a zsidó biblia; innepei — legalább nevükre — zsidó innepek; profétiaja a zsidó profétia folytatása. De az anya és leánya közti meghasonlás teljesen végrehajtatott. A 180. év körül a zsidók és keresztények egyáltalában gyűlölik egymást; az új vallás folytonosan arra céloz, hogy megfélekedezék eredetéről és arról, a mivel a zsidó népnek tartozik. A kereszténységet követők nagy része egészen új vallásnak tekinti, mely semmi kapcsolatban sem áll azzal, a mely megelőzte.

Ha a 180. év körüli kereszténységet összehasonlítjuk a IV. és V. százbeli kereszténységgel, vagy a középkor kereszténységével, akár korunk kereszténységével, úgy találjuk, hogy a békövetkezett évszázak folytában nagyon keveset gyarapodott. Az Újtestamentum 180-ban be van fejezve; egy újabb könyv sem csatoltatott ahoz. Pál levelei lassanként elfoglalták helyöket az evangéliumok folytatásául a szent codexben és a liturgiában. A hitcikkelyeket illetőleg semmi sincs megállítva; de mindeniknek benne van a magva; hisz egy eszme sem tűnhetik fel, mely ne hivatkozhasnék az I. és II. évszáz tekintélyeire. Sőt még több is van: ellenmondások is vannak. A theologiai munkálkodásnak inkább a tisztázásban, a feleslegességek eltávolításában, mintsem újítások kitalálásában kell állani. Az egyház nagyon sok oly dolgot fog elejteni, melyek rosszul kezdődtek; sok tévutrról fog megtérni. Még most is — hogy úgy szóljunk — két szive, több feje van; ezek a viszásságok meg fognak szünni; de egyetlen oly hitcikkely sem fog keletkezni többé, mely új lenne.

A 180. év doktorainak háromsága, például, még határozatlan. Logos, Paraclétos, Szent-lélek, Krisztus, Fiu szavakat zavarosan használták a Jézusban megtestesült istenség lényegének jelzésére. A három személy nincs külön számítva, vagy ha szabad úgy szólunk, megszámozva; de Atya, Fiu, Lélek már használatban vannak, oly három fogalom jelzésére, a me-

lyeket elkülönítve kell fentartani, a nélkül, hogy a megoszt-hatatlan Jahveh megosztatnék. A Fiu azonban idővel nagyon meg fog növekedni. Ez a helytartó, a kit a monotheismus bi-zonyos kortól kezdve a legfőbb Lénynek adni jónak látta, kü-lönös módon el fogja homályosítani az Atyát. A Niceai ábrán-dos szerkezetek természetellenes egyenlőségeket állítanak fel; a Krisztus, mint a háromságban egyedül munkálkodó személy, egészen magára vállalja a teremtés és gondviselés munkáját, maga az Isten lesz. Ámde a Kolossebeliekhez irt levél egy lépés ehez a tanhoz, csak egy kis logika kellett ezekhez a tul-zásokhoz. Sőt még Mária, a Jézus anyja is mérték felett meg fog növekedni; tényleg a háromság egyik személyévé lesz. A gnosticusok előre meglátták e jövőt, s oly tiszteletet rendez-tek bé, mely mérhetetlen fontosságúvá lenni van hivatva.

A Jézus istenségéről való dogma már teljesen megvolt; csak abban nem értettek egyet, hogy miként fejezzék ki; a syriai zsidó-kereszténynek és a Hermas vagy constitu-tiones szerzőjének christologiái lényegesen különböznek; a theologia dolga lesz, hogy válaszszon, nem pedig hogy teremtsen. Azok a görögök, kik a kereszténységet elfogadták, mind inkább-inkább elidegenedtek az első keresztények millenaris-musától. A görög bölcselem hevesen buzgólkodott, hogy a lé-lek halhatatlanságáról való tanát a feltámadásról és földi pa-radicsomról való zsidó (vagy ha inkább tetszik persa) régi eszme helyébe állítsa. Azonban a két nézet még fenáll egymás mellett. Ireneus minden millenistát felülhalad durva materia-lismusban, habár az oly tisztán spiritualis negyedik evange-lium már ötven év óta hirdeti, hogy istenországa itt alatt kezdődik s mindenki magában hordja. Caius, Alexandriai Kele-men, Origenes, Alexandriai Dénes csakhamar elítélik az első keresztények képzelődését, s ellenszenvöket kiterjesztik a meny-nyei jelenések könyvére. De elkéstek avval, hogy ez irányt el-fojthassák. A kereszténység Jézusnak a fellegekben való meg-jelenését és a testi feltámadást alája fogja rendelni a lélek halhatatlanságának, úgy, hogy a kereszténység régi első dog-mája feledésbe megy és mint valamely divatból kiment szin-darab, háttérül szolgál a végső ítélet eszméjének, a melynek már nincs többé értelme, mert mindenkinek sorsa halála per-czében már el van határozva. Sokan azt állítják, hogy az el-kúrhozottak büntetésének nem lesz vége, és hogy ezek a bün-

tetések az igazak örömének fűszerei lesznek; mások azt hiszik, hogy végök lesz és enyhíttetni fognak.

Az egyház szervezetének elméletében az az eszme, hogy a püspökök hatalmának az apostoli utódság az alapja, s a miért a püspököt nem a község képviselőjének, hanem mint az apostolok utódát és azok tekintélyének bizományosát kell tekinteni, napról-napra egyre hatalmasodik. Azonban nagyon sok keresztény ragaszkodik még ahoz a fogalomhoz, melyet Szent-Máté az ekkleziáról felállít, hogy abban a tagok mind egyenlők. A kanonicus könyvek megállításánál a nagy alapszövegeket illetőleg egyetértés uralkodik; de az új bibliai iratoknak nincs szabatos lajstroma és ennek az új szent irodalomnak, ha szabad így szólnunk, a határai teljesen határozatlanok.

E szerint ezen keresztény egyházban a II. évszázad végével minden ki volt mondva. Nem volt vélemény, nézet, sőt mese sem, melynek ne lettek volna védelmezői. Az arianismus magva megvolt a monárchitáknak, artemonitáknak, a Praxiasok és Byzanti theologusok nézetében, s ezek jogosan azt állították, hogy az ők hitők a római egyház többségének a hite volt Zephyrin pápáig (a 200. évig). A mi hiányzott ebben a féktelen korban, később a conciliumok és doctorok éppen azzal járultak; például a fegyelemmel, a rendszabálylyal és az ellenmondók kizárásával. Jézus már Isten, s mégis sokan vonakodnak e névvel illetni. A zsidóságtól való megválás végre van hajtva, s mégis a keresztények közül nagyon sokan gyakorolják a zsidós szokásokat. A vasárnap felváltotta a szombatot, de ez nem gátolja, hogy némely hívek ne üljék meg a szombatot. A keresztény husvét megkülönböztettetett a zsidó husvéttól, s mégis egész egyházak követik a régi szokást. Az urvacsorában a nagyobb rész rendes kenyeret használ, mégis sokan, kivált Kis-Ázsiában, csak az *A z y m e t* használják. A biblia és az újtestamentumi irások az alapjai az egyházi tanításnak, de egyszersmind némelyek egy csomó más könyveket fogadnak el, melyeket mások megvetnek. A négy evangélium meg van állítva s mégis többféle evangéliumi szöveg van forgalomban s részesül kedves fogadtatásban. A hívők egy része nemcsak nem ellensége a római birodalomnak, hanem a kibékülés napját várja, s egy keresztény birodalom gondolatával megbarátkozott; mások a legsötétebb apocalyptikus sorsot szánják a pogány világ fővárosának. Egyáltalában azok a nézetkü-

lönbségek, melyek napjainkban a legorthodoxabb katolikust és a legszabadelvűbb protestánst egymástól elválasztják, csak csekélységek azokhoz az ellentétekhez képest, a melyek akkor két keresztény közt léteztek, a kik pedig teljes közösségben voltak egymással.

És éppen ebben áll annak az alkotó korszaknak hasonlíthatatlan érdekessége. Megszokván csak a történelmi, gondolkodó korokat tanulmányozni, mindazok, a kik a kereszténység eredetéről irtak, csak a III. és IV. évszázad vették tekintetbe, a híres embereknek, a conciliumoknak, a symbolumoknak, a hitszabályoknak korát. Elöttük a kitünőségek és magas alakok: az Alexandriai Kelemen, Origenes, a Nicaei concilium és Szent Athanasius. A történelem egy korának sem tagadhatjuk fontos voltát; de ezek nem kezdetek. A kereszténység Origenes és a Nicaei concilium előtt egészen meg volt alkotva. S ki alkotta? Sok névtelen nagyság, nem öntudatosan munkálkodó csoportok; névtelen vagy álnevű írók. Azoknak a leveleknek, a melyekről azt tartják, hogy Pál írta Titushoz, meg Timotheushoz, ismeretlen szerzőjük sokkal többet tett az egyház megalakulására, mint bármely concilium. Az evangéliumok ismeretlen szerzői tényleg sokkal többet tettek, mint leghíresebb commentatoraik. És Jézus? Remélem, mindenki elismeri, hogy benne lenni kellett valaminek, a miért tanítványai annyira szerették, hogy elhitték, hogy feltámadott és benne a messiási eszmény megvalósulását látták és azon természetfeletti lénynek tartották, ki arra van hivatva, hogy az ég és föld teljes ujjíteremtését vezesse.

Ily dolgokban a tény a jogosultság jele, a siker pedig a legnagyobb bizonyíték. A vallásban és morálban a feltalálás semmi; a hegyi beszéd elvei oly vének, mint maga a világ; senkinek sem irodalmi tulajdonai. A lényeges dolog azoknak az elveknek valósitása és egy társadalom alapjává tétele. Ezért a vallások alapítóinál a személyes kellemetesség földolog. Jézus mesterműve abban állott, hogy magát vagy husz emberrel megszerettette, vagyis az eszméért maga iránt oly szeretetet keltett, mely a halálon győzedelmeskedett. Ez az eset volt az apostolokkal s a második és harmadik keresztény nemzedékkel is.

Az alapítók mindig ismeretlenek; de az igazi bölcs az ily névtelenek dicsőségét tartja valódi dicsőségnek. Trajanus-

nak és Antoninusnak azok a szerény kortársai, kik a világ hite felett határoztak, nem voltak nagy emberek; a III. és IV. száz híres nagy emberei, velök összehasonlítva, kitünőségek, pedig ez utóbbiak azon az alapon építettek, melyet az elsőbbek raktak.

Ugyanezen észrevételek alkalmazhatók azokra az iratokra is, a melyek abból az őskorból reánk maradtak; egyszerűek, darabosak, ügyetlenek, hasonlók azokhoz a helyesirási szabályokat nélkülöző levelekhez, melyeket napjainkban a lenézett communista irányu különös felekezetek vezetői írának. És mégis a nép embereknek csevegései lettek az emberi nem második bibliájává.

A kezdet kora a chaos, de a melyben élet van, mint midőn tápláló szikben a létezésre készül egy lény, a mely még torzalak, de a mely meg van áldva az egységnek elvével és elég erős jelleggel arra, hogy legyőzze az akadályokat s magának lényeges szerveket adjon. Minő csekélységek az öntudatos korok törekvései, ha összehasonlítjuk az embryokorok ösztönszerű mozgalmaival, azon titokszerű korról, melyben a létezésre törekvő lény valamely hasztalan függeléket lehullat magáról, izmos szervezetet teremt magának, tagokat nevel! Ezek azok a pillanatok, a melyekben Isten lelke éltető meleggel éleszti a maga munkáját és a midőn az emberiségért munkálkodó kis csapat méltán elmondhatja:

Est deus in nobis agitante calescimus illo.

II.

Valamely vallásnak történelme nem valamely theológiának a történelméből áll. Azok az értéktelen szörszálhasogatások, a melyeket e névvel megtisztelnek, csak oly élődiék, a melyek inkább emésztik a vallásokat, mintsem azok lelke lennének. Jézusnak semmi theológiája sem volt; mélyebb érzékkel birt, mint bárki más az isteni dolgok és az Isten és ember közti fiui közösség iránt. Tehát sajátlag nem is rendelt semmi istenitiszteletet, azonkívül, melyet a zsidók közt bérendezve talált. A „kenyér megtörése“ s annak hálaadással való kísérése volt az egyetlen, némileg jelképes szertartás, a melyet elfogadott és Jézus csak jelentőséget adott annak és egyszerűen elfogadta; mert a b e r a k a — a kenyérnek a megtörés előtti megáldása, mindig zsidó szokás volt. Mindenesetre ez a kenyér- és

bor-mysterium azon értelemben, hogy az a Jézus teste és vére és hogy a kik azt eszik és iszszák, valójában részesülnek Jézusban, egy egész cultus elemévé lett. Ennek az ekklezsia vagyis a gyülekezet volt az alapja; de ebből nem származott a kereszténység. Az ekklezsiából, mivel főtárgya a communicio vagyis az eucharistia volt, a mise lett. A mise pedig a keresztény istenisztelet egyéb részeit mellékességekké és másodrendű gyakorlatokká szállította le.

Marcus Aurelius korában nagyon eltértek az eredeti keresztény gyülekezetektől, a melyekben két vagy három próféta, gyakran nők is fellelkesülve beszédet tartottak s az átszellemülés elmúltával egymástól kérdezték, hogy minő csodadolgokat beszéltek. Ezt már csak a montánistáknál lehetett látni. Az egyház véghetetlenül nagyobb részénél az öregek és a püspök elnökölték a gyülekezetekben, ők szabályozták az olvasást, ők beszéltek. A nők külön ülnek csendesen és elfátyolozva. Mindenütt rend uralkodik, melyet nagyszámu, másodrendű alkalmazottak tartanak fenn, mindenikének külön munkaköre van. Lassanként az episcopus és a presbyterium üléséből félkör — korus alakul. Az eucharistiához asztal kell, mely mellett a kiszolgáló elmondja a könyörgéseket és titokzatos szavakat.

Később emelvényt állítottak az olvasások és beszélők számára, azután rácsozattal elválasztották a presbyteriumot a terem többi részétől. A keresztény építkezés e kezdetleges kora két emlékezés alatt fejlődött; az első a jeruzsálemi templomra való homályos emlékezés, a templomra, melynek egyik részébe csak a papok léphettek; aztán annak a nagy mennyei liturgiának a hatása, melylyel az Apocalypsis kezdődik. Ennek a könyvnek kiváló befolyása volt a liturgiára. Épen azt akarták csinálni a földön, a mit a huszonnégy öreg és az állatképű énekesek csináltak az Isten trónja előtt. Az egyházi szolgálat a mennyei szolgálat mintájára rendeztetett be. A tömjén használása is kétségkívül eme sugalmazásból eredett. Lámpát meggyertyát különösen a temetkezéseknél használtak.

A vasárnapi nagy liturgiai művelet a mysticismusnak és a népies érzelmek összhangzásának mesterműve volt. Valóságos mise, még pedig teljes mise, nem olyan mindennapias, ha szabad mondanunk, olyan elnyomorított, mint a milyen a mostani. Oly mise volt, a melynek minden részében élet volt; min-

denik részének meg volt eredeti jeletősége, melyet később igen helytelenül elvesztett. A zsoltároknak, énekeknek, olvasásnak és könyörgésnek ügyes beosztása, a püspök és nép között folytatott szent beszélgetés elkészítette a lelkeket az együtt érzésre és gondolkodásra; az idegen püspökök és üldözött egyházak levelezéseinek felolvasása életet és jelentékenységet adott a békés gyülekezetnek.

Azután következett a szertartás ünnepélyes előbeszéde, egy komoly hirdetés, a lelkeknek önmagokba vonulására való felhívás; azután maga a szertartás, egy titkos kanon, a megelőzőknél még szentebb könyörgés, ezután a legmagasztosabb testvériség, az egy kenyérben és pohárban való részesedés. Bizonyos ünnepélyes csend lebeg e perczen az egyház felett. Végül midőn a szertartás bevégeződik, az élet ismét elkezdődik, az ének felhangzik, a hálaadás többszörösen nyilvánul: egy hosszas könyörgés magába foglalja az egyház minden rendeit, minden állapotú embereket, az egész beállított közhatalmasságot. Ezek után az elnök, miután az egyesekkel jó kívánságokat váltott, elbocsátja a gyülekezetet a törvényszéki rendes formasággal, és a testvérek több napra épülten válnak el egymástól.

Ez a vasárnapi összegyűlés mondhatni központja volt az egész keresztény életnek. Ez a szent kenyér Jézus egyházának általános kapcsa volt; a meg nem jelentekhez elküldötték házaikba, a raboknak a fogházba, egyik templomból a másikba, különösen husvét felé, a gyermekeknek is adták; a közösségnek és testvériségnek magasztos jelvénye volt. Az agape vagyis az estvéli közös vacsora, mely kezdetben nem különbözött az urvacsorától, egyre elkezdett válni ettől s elfajult. Ellenben az urvacsora kizárólag reggeli szertartás lett. A kenyeret és bort az öregek vagy diakonusok osztották. A hivek állva vették. Bizonyos vidékeken, különösen Kis-Ázsiában azt hitték, hogy az uri ima ezen szavaiért „Add meg Uram a mi mindennapi kenyerünket“ mindennap élni kell a communioval. Ezért vasárnaponként egy darab szentelt kenyeret vittek magukkal, melyet otthon a reggeli könyörgés után a család megett.

A mysteriumok utánzásáért arra a gondolatra jöttek, hogy ezt a fenséges cselekvényt mély titokkal vegyék körül, gondoskodtak, hogy csak beavatottak legyenek jelen, midőn kiszolgáltattott. Mondhatni ezen egyetlen hibát követte el a fej-

lódó egyház, azt hitték, hogy mivel keresi a rejtőzést, szüksége is van arra; ez más jelekkel kapcsolatosan a mágiával való vádra ürügyül szolgált. A szent csók is gazdag forrása volt az épületnek és veszedelemnek. A tudós doktorok azt ajánlották, hogy nem kell ismételni, ha az ember élvezetet talál benne s nem kell kétszer adni, s hogy az ajkakat nem kell kinyitni. De csakamar elfojtották a veszélyt, szokásba vevén a két nem elkülönítését.

(Folytatása következik.)

RENÁN ERNŐ.

Ford. KOVÁCSI ANTAL

A BIBLIA HITELESSÉGÉHEZ.

(Csevegések.)

A geologia bebizonyította, hogy az új világ, Amerika is, az ismert és lakott szárazföldi continenshez tartozott s így dugába dőlt ama tudósok erős érve, kik azáltal akarták nevetségessé tenni a bibliai egypár embertől való elszaporodást: mert azt Amerikára nézve lehetetlennek tartották geographiai helyzeténél fogva.

Ma már bizonyos Heer s mások nyomozása szerint, hogy É. Ny. Afrika, az Azórok és Portugal egy nagy continenset képeztek Éjszak-Amerika D. K. részével; erre útal a nevezett országok flora és faunájának megegyezése a harmadkor végszakában. A mi egyszerű megoldása, a történelemben oly sokszor szellőztetett kérdésnek: Amerika benépesedését illetőleg.¹⁾

Még a növények is megszégyenítik a tudósok elhamarkodott itéletét; még az ok is bizonyosságot tesznek: az emberi nem egy eredetéről!..

Már akár a bibliai teremtés egypár embere, akár a Darwin első pár majma álljon, melyből az első ember fejlett, így is, úgy is, akár a teremtés, akár a fejlődés következtében: meg kellett jelenni a földön annak a valakinek, vagy valaminek, a kitől, vagy mitől a többi valaki, vagy valami származott, a kit, vagy mit — ma már embernek neveznek!

A theologia nem azért kardoskodik a bibliai egypár ember elszaporodása mellett, mert így van értelme az emberi nem nagy családjának, testvériségének, mert ezt a testvériséget ép úgy bebizonyíthatná a fejlődés theoriájából, mint a teremtésből, hanem azért, mert ez, tudományos meggyőződése szerint, a való igazság.

A miképen felsültek az egypár embertől való elszaporodás nevetségessé tételében Amerikára való hivatkozásuk által — úgy

¹⁾ Lásd a Magyar orvosok és természetvizsgálók IX. nagy gyűléséről szerkesztett könyv 48. lapját.

vannak legtöbbnyire a biblia más fejezeteinek is nagy szemöldökű kritikai okoskodásaikban.

A tudósok egyrésze, mintha csak arra lenne hivatva, hogy a bibliával folyton ellenkezzék: történelmet, földrajzot, természettudományt, szóval az emberi tudomány minden ágát, eszközül használja a biblia megtámadására.

És ez hosszas időn keresztül sikerült!

Ámde mióta első Napoleon a pyramisok hazájába vezette győzelemhez szokott hadseregét, s dicsősége magaslatán, mint egykor Julius Caesar, Afrika guláinak óriási árnyai alá vonult bámuló nemzete szemei elől, hogy távolléte annál ragyogóbbá tegye a gloirt, mely homlokát körül sugározta: a biblia egészen más képet tekintetik a tudósvilág által. Bonaparte Napoleon 1798-ik évben Egyiptomba nyomult, magával vive Franciaország tudósainak egy részét; és nem a mamelukokon való diadala, melyet a pyramisok alatt nyert jul. 21-én, mi által csaknem az egész országot meghódította: hanem azon ásatások nevezetesen reánk nézve, melyeknek rendkívüli sikere az egész világot csodálatba ejtette s a bibliának is szent tekintélyét visszaadta.

Addig a biblia, mint történelmi adattár: teljesen mellőztetett, mert nem talált hívókra a hívők sokaságában; ma már az egyiptomi ásatások következtében: napról napra mind inkább erősödik hitelében, a mint történelmi igazságai bizonyosokká lesznek.

A sirboltok feltárják előttünk az egyiptomi ó-birodalom egész történetét. A királyok magok beszélnek el felirataikon viselt dolgaikat; a hadvezérek győzelmeiket; az udvari emberek tett szolgálataikat; a tartományi kormányzók főbb intézkedéseiket; a király sáfárjai számot adnak a kezökre bizott országos vagyon hű kezeléséről; a bírák erősítik igazságos eljárásukat; egyszóval: látjuk a régi Egyiptom hadi és polgári szervezetét, megnevezhetjük az egyes királyok főbb tisztviselőit; de látjuk magát a népet is különböző foglalkozásai közt külviseletével, szokásaival és erkölcsével. E távol évezrek nemzedékeit majdnem jobban ismerhetjük, mint a görögöket és rómaiakat.²⁾ És mentől inkább feltüntetik e sirboltok és fölirataik a régi Egyiptom multját, annál inkább nyer hi-

²⁾ Dr. Ribári Ferencz „Világtörténelme“ 1. k. 103. lap.

telében a biblia tekintélye, mert az ásatagok a biblia elbeszélésével legtöbbször megegyeznek.

És ez nem is lehet másképen! Mózes, az egyiptomi faraó 3. Tothmes, némelyek szerint Rámzes leányának, Thermutisnak kegyence volt és oly nevelésben részesült mint egy királyi gyermek, az egyiptomi papok őt tudományuk minden titkaival megösmertették. Hogy Mózes mily gondos nevelésben részesült: kitűnik törvény és nemzet alkotásából. Ő hát jól ösmerte Egyiptom multját s bárha nem maga szerkesztette is a nevét viselő könyveket, írott és beszélt hagyományai, a mennyire Egyiptomra vonatkoznak — hiteles tapasztalaton alapulnak.

Salamon király viszont az egyiptomi király leányát bírta feleségül³, részint ez, részint a kereskedés, mely a Salamon idejében a virágzás tetőpontját érte el, annyira, hogy a biblia szerint a kereskedésből befolyó ezüst oly közönséges tárgylőn az országban, mint a kavics Jeruzsálemben — Zsidóországot folytonos érintkezésben tartotta Egyiptommal s így a biblia adatai Egyiptomot érdeklőleg, nem hallomások és föltevések, hanem közvetlen ösmerek és tapasztalatok hű előadásai.

A biblia hitelességét nem csak Egyiptomra vonatkozólag igazolják az ásatások, hanem mind azokra a népekre és nemzetekre nézve is, kikkel a zsidó nemzet érintkezett s ez érintkezés következtében történelmük összeszövedött.

Az angol és francia régiség-buvárok gondos kutatásai a negyvenes évek végén és kivált 1850 óta, melyeket a Sineár mezején, mely jelenben egy kietlen pusztaság, melyet itt-ott kisebb-nagyobb halmok szakitnak meg, melyek alatt az ő Kháldéa hajdan virágzó városainak romjai vannak eltemetve, a Sineár mezején végbevitt kutatások mondom — az elborított romok közül igen sokat napfényre hoztak, s míg egyfelől a romokon talált ékiratok és dombor művek letűnt népeknek történetét tárták fel előttünk, másfelől a biblia előadását a népekre vonatkozólag igazolták.⁴)

³) Ugyanott 318. lap.

⁴) Ugyanott 126. lap.

Hogy néhol a történelmi és bibliai nevek között különbség van, az könnyen megfeythető a zsidó nemzet természetéből, mely szerint ragaszkodik ősei nyelvéhez és mindent zsidósítani törekszik; de e szerint cselekedett és cselekszik még ma is csaknem minden nemzet. Például: Média fővárosa Ekbatána, zsidóson kiejtve: Akhmetanak, újperzsásan kiejtve: Hamadannak hangzik. Jelentése: kincstár, görögül Gaza.⁶⁾

Takhpanhes, az egyiptomiaknál Takhpe-Ehre, az-az: föld-fok.⁶⁾

Syene, határváros. Egyiptomi neve Suen, vagy az arabok módosítása szerint Asuan, kulcsot, azaz határvárat jelent.

Megtörténik az is, hogy egyik bibliai író az idegen nevet megtartja, a másik pedig ugyanazt zsidósan használja. Például Mózes Alsó-Egyiptom On nevű városát, mely napot jelent, meghagyja a maga eredeti voltában, Jérémiás már zsidósan használja és Bethsemesnek nevezi: Jer. 43. 13. „És — Nabukodonozor babiloni király — Bethsemesnek, mely Egyiptom földében vagy, faragott képeit elrontja, és az Egyiptom isteninek házeit tüzzel megégeti . . .“

Bethsemes görögül Heliopolis, azaz Napváros, az egyiptomi nap-istentisztelet főszékhelye, hol Potifera egyiptomi nyelven: Petephre, azaz a Nap-szolgája (főpap) volt, kinek leányát Faraó Józsefhez adta nőül.⁷⁾

Az így megzsidósított nevek azonban a dolog lényegén nem változtatnak, s hitelét a bibliának nem csökkentik, legfennebb megnehezítik a nem szakértők előtt a biblia értelmes olvasását.

Az égtájak meghatározásában is a zsidók más szempontból idultak ki, mint mi; a zsidó arczával naptámadat felé fordulva, azt, mi előtte volt, keletnek nevezte fogalmilag, és így nála e szavak: hátul — nyugotot, jobbra — délt, balra északot jelentettek. E szerint 1. Móz. 25. r. 18. v. és Sám. 15. 7: Sur Egyiptomnak ellenében, annyit tesz, mint: Sur Egyiptom keleti felén; Bir. 18, 12. túl Kirjáth-

⁶⁾ Bibliai földrajz. Farkas J.-től 299. levél.

⁶⁾ Jer. 2, 16. 43; 7—9; 44, 1; 46, 14. Ezék. 30, 18. Görögül Daphne-nek nevezetik, vagyis egy oroszlánfejű istennő nevén, kinek itt temploma volt.

⁷⁾ Bibliai földrajz F. J.-től 221 lap és 1. Móz. 41. r. 45. v.

jeárimon: nyugotra³; Józs. 17, 7. a határ jobb kéz fele: délre; 1. Móz. 14, 15: Damaskusnak balkéz felőli részéről: Damaskustól északra. Minthogy északot magasabb fekvésűnek képzeltek, azért a zsidóknál e kitétel: lefelé menni, annyit tesz, mint délfelé menni, és a Csel. 19, 1. említett felső tartományok alatt — az északi részek értődnek. ⁸⁾

Az égtájak ekénti megnevezése tehát — ellenébe, hátul, jobbra, balra, — a szakértő előtt épen úgy hangzik, mint: kelet, nyugot, dél, észak. A fogalom egy, csak a név különböző.

Igy a futam és egy nap járó kifejezések is bármily bizonytalannak látszó meghatározását jelöljék is a hosszértéknek — azon időben époly határozott fogalmat jelöltek, mint most az öl, mértföld. Hiszen népünk-nél él mai napság is ily kifejezés: „egy napi szántó“, mely alatt határozottan 1000 □ öl területű föld egy nap megszántását értik. Jöhet idő, hogy a mostani határozott mértékek is, majd évezrek múlva, oly határozatlan valamire fognak devalvalódni, mint a hajdani zsidók futam és egy nap járó kifejezéseik.

A ki tehát a bibliát olvasni akarja, annak nem szabad betűhöz ragaszkodni, mert itt telik bé, hogy a betű megöl, lélek az a mi megelevenít!.. A mi a bibliában a jelen tudomány állásával meg nem egyeztethetőnek látszik se miatt előttünk érthetetlen: nem nevetséges is; legfennebb azon korról való ismerethiányunkról és nem a biblia nevetséges voltáról tesz bizonytságot.

Rozsakaratu ismerethiány és betűhöz ragaszkodás vezet legtöbbször azokat, kik minden eszközt fegyverül használnak fel a biblia tekintélyének megdöntésére.

Minő gyarló erőlködés például a genesis bibliai leírása nevetségessé tétele. Az anyaghivők a hat nap teremtést — mély természettani bölcsességgel — észficzamuláznak kiabálják; pedig ha figyelmes olvasói volnának a bibliának — réá találnak, hol az Ur maga mondja profétája által: az én gondolataim nem olyanok, mint a ti gondolataitok, és cselekedeteim, mint a tiétek, előttem ezeresztendő anyi,

⁸⁾ Uj testamentum magyarázata Dr. Wolfarth után 4-ik lap.

mint egy nap és egy nap, mint ezer esztendő. Látni való tehát, hogy az isteni örökkévalóság idő mutatóján, az a hat nap: évezrek hosszú sorait jelzi...

Tagadhatatlan vannak helyei a bibliának, melyek a jelen tudomány kritikáját nem állják ki; de az is tagadhatatlan, hogy magok a kritikusok sem csálhatatlanok, annál is inkább, hogy még a mult idők sok dolgait födi az idő sötét fátyola, melyek még a jövőben várnak való megoldásra; s mert teljes adat és tudás nem áll rendelkezésükre: ítéletök is hiányos legtöbbszörre.

Mikor a suez-i csatornát ásni kezdték, hogy a nagy oceánt összekössék a földközi tengerrel, a világkereskedelem értékesítésére, a mult ösmeretével teljesen nem bíró nagy tudósok — a mult időköt kicsinyelve, úgy tüntették fel ezt az eseményt, mint a 19-ik száz legfényesebb diadalát s az emberi lángész és mértan csálhatatlan vívmányát, — és ime alig telt el egy néhány év s a geologia bebizonyította, hogy ama kicsinyelt időszakban, már Sét-i egyiptomi király idejében létezett ez az összekötő csatorna; később az idő eltemette s egy más egyiptomi király ujában ásatásához kezdett, de félve az idegenek betöréseinek ily módon való megkönnyítésétől, abban hagyta, — míg Dárius perzsa király viszont meg nem nyitotta a kereskedelemnek.⁹⁾

Ezt azért említém föl, hogy a jelen tudomány „hűhója” sem állja ki mindég a kritikát.

Hányszor mondottak már ítéletet az ó-korról, hogy az inkább a durva erőszak, mint a szaktudományok időszaka lett volna, sőt a tudományok szakszerű mívelését egyenesen a jelenkor előhaladásának tüntették fel — s imé ama nevezetes cseréptáblák bebizonyították, hogy nemcsak számtan, mértan, földrajz, történelem, csillagászat, hanem még az összehasonlító nyelvészettel is foglalkoztak, ama durvának nevezett időszakban, sőt iskoláikban is mindezek szakszerűen tanítottak.

A történelem sok ideig magasztalta a főnicziaiakat, mint az üveg és betű feltalálóit s ma már kétséget nem szenved, hogy mind ez az egyiptomiak érdeme.

Ma oly betűk feltalálásán török fejöket némely tudósok, melyen minden nemzet gyermeke ne csak olvasni tudjon, hanem a mit olvas, a maga nyelvén értse is. És már erre nézve

⁹⁾ Dr. Ribári Világtörténelme 191. levél.

is megtették az előkísérletet az ékiratokban, és pedig saját őseink, mi fajunk életrealitásának nem vál kissebbségére. Ugyanis az ékiratok tudós megfejtői Oppert, Lenormant és mások azon meggyőződésre jutottak, hogy a finn-ugor népcsaládnak közeli rokona volt az a turáni néptörzs, melytől az ékirást a khaldeái és assyriai sémi népek tanulták, s ily módon fajunknak Ázsia ó-kori mivelődésére nem csekély befolyása volt.

Mi Homert tartottuk eddig az époszi költészet ősatyjának s ma mindenki tudja, hogy Pentaur egyiptomi költő megelőzte Homert jócska idővel, kinek költeménye az angol nemzeti muzeumban őriztetik, mint legrégebb és teljes maradványa az egyiptomi epikus költészeti irodalomnak. ¹⁰⁾

Ki tudja, hány Pentaurt derít még fel az idő a jövőben?!..

Bizony a jelen tudomány is még sok tekintetben sántikál a való igazság mellett. Sok, ma valónak hirdetett igazság lesz a jövő által valótlannak bizonyítva; sok felvilágosultnak látszó hitrendszer lesz a jövőben babonák és tudatlanság gyermekálmainak kihirdetve; de viszont sok, jelenben valótlannak látszó igazsága a multnak — lesz valóvá szentesítve a jövő által, és a némely tudós által gunyosan természetes fejlődési folyamataiból kikölkent képződménynek nevezett vallás ¹¹⁾ — lehet még az összes emberiség vallásává is.

A tulzás mindenben veszélyes.

Tekintsük hát a bibliát úgy, mint a hogy tekintenünk kell — emberi műnek!.. és csak annyiban tekintsük isteni kijelentésnek, a mennyiben irói az elragadtatott lélek szent ihletése égi származásáról tettek bizonyosságot szent irataikban.

Az ó-szövetség egy letűnt nemzet történelmét, törvényeit, szokásait, erkölcsét, vallását és literaturáját tárja fel azon kor irmodorában; melyből megösmérhetjük: fejlődését, alakulását, szabadságszeretetét, miveltségét, nagyságát és törpeségét. . .

Az újszövetség a legnagyobb, legszentebb ember életese-ményeit, hitrendszerét tün teti előnkbe, a hü tanítványok életviszonyai és szent küzdelmeivel együtt: a valóság, mythosz, legendák és a költészet szent varázsával.

Téved tehát, ki minden betűjét betű szerint isteni kijelentés gyanánt fogadja; de még inkább tévednek azok és káromlást szólnak ajkaikkal, kik a bibliát az emberi előhaladás kerékkötőjének tekintik.

RÉDIGER GÉZA,
szabédi unitárius lelkész.

¹⁰⁾ Ugyanott 195. lap. — ¹¹⁾ Egyházjogtan Kovács Albert 2. füzet 426. lap.

A KÉNOSI UNITÁRIUS EKKLÉZSIA.

(Történeti leírás.)

(Folyt.)

Nem lesz talán érdektelen összegyűjteni itt a jólelkek társaságát, kik a különböző időkörökben szent buzgalommal hozták kegyes érzetök szent ajándékait az egyház oltárára, hogy a kik tetteikért jutalmat nem várva megelégedtek a nemes öntudattal, az utókortól, egy csoportban állva, érdemeljék ki a hálát és elismerést. Emlékezzünk meg tehát a lehetőleg sorrendben az ekklézsia jóltevőiről nem kicsinyelvén senkinek is azok közül kegyessége gyümölcseit, tudván hogy „a jókedvű adakozót személyválogatás nélkül szereti az Ur, mert kedvesek Isten előtt az ő cselekedetei.“

A jóltevők sorát a 17-ik évszázban tordai Borbély István öregeb-
bik nyitja Ao 1633-ban, midőn egy nevét viselő fertályoskora duflán aranyozott urvacsorai pohárt ajándékozott, mely azóta folyvást használatban van s mégis a régiségnek színét nem vette magára. Utánna jó Kénosi G. Ferencz, kinek nevével már fennebb találkozánk, s kinek Istenes áldosatkészségéből ez ekklézsia anyagi lételét s első alapítását nyéré.

A 17-ik évszáz több jóltevőről nem emlékezik, de annál inkább csoportosulnak már az egyház körül a 18-ik évszáz kegyes lelkei: Páll György adott egy 3 vékás földet a szt. egyház számára téglacsür nevű helyen, mely később csere utján „Nagymart nevű határrészben mesteri használatra adatott Fóris Tamás adoit „Ponk“ nevű helyen egy szántóföldet a papság számára, s ismét egy erdőt „Hollómocsár“ nevű helyen szintén a papság számára. Ezek ma is megvannak. T. ns. Sándor Zsigmond ur adott egy vékony kis keszkenőt. Tkts. ns. Baczó Mihályné asszony egy kisdéd ezüst pohárt, mely kívül, alól, fejtől aranyos virágokkal cifrázott, belől is fejtől az ajaka kicsiny helyt aranyos. Sándor Ferencz ur curator lévén adott egy keresztelő uj ón kanuát 1½ frtot érőt, mely ma is használatban van. T. Sándor István ur egy félkupás ón kannát urvacsorai használatra, ma is használatban van. Tkts ns Jobbágy Erzsébet asszony adott egy gyolcs kendőt. Tkts Ferenczi Zsigmondné Mátéfi Kata asszony adott egy gyapottas abroszt s egy kétszínű zöld ruhát az urasztalára. Vargyasi Sós Ferencz Istenes indulatjából conferált a szt. ekklézsia számára egy énekes könyvet, hogy az örökké a templomban álljon s vagy a t. Mester Atyafi vagy valaki belőle énekeljen. A már régebb meglevő két óntányérok egyike hitván és romladozott lévén, Tkts ns. Baczó László ur Istenes indulatjából megújította és nagyon megnagyítottta, melyen ilyen irás van: Kénosi unitária szt. Ecclésiáé. Fóris György conferált egy gyapottas kék fejűs keszkenőt. Tkts ns. Baczó Mihályné Sándor Krisztina asszony adott egy ezüstnyelű kést, melyen K. U. E. betűk vannak. Ma is az urasztal-

lára a kenyeret ezzel szokás felválni. Árvátfalvi Tamás Györgyné adott egy veres tarka ruhát. Tözsér Ferenczné Máté Sára egy szép gyolcs veres fej-tős kendőt. — Az eddig elősoroltaknak azért nincs adva évszám, mert egy 1770 körüli összeírásból vannak kijegyezve, s az összeírás történeti ideje nincs feljegyezve, valamint az addigelő történt adakozások sincsenek évszámmal jelölve — 1775-ben Harangöntésre adakoztak: Tkts Jobbágy Judith asszony fiával együtt 10 frtot, Tkts ns. Baczó Mihály ur özvegye Kénosi Sándor Krisztina asszony fiával Mihálylyal együtt 5 frt. Tkts Sándor Mózes ur 10 frt. Tkts. Baczó László ur 5 frt. Tkts Geréb Ferencz és János urak 4 frt. Főris György 2 frt 4 p. Máté Menyhárt 2 f. 4 p. Tiszt. bölőni Szabó Sámuel ur 1 f. 68 p. „Ezen kívül az ekkla minden tagjai, férfiai és asszonyai ezen szent végre magok teh-tségek szerint mindnyájon adakoztak és kegyes szándékot mutatának annyira, hogy Baczó József ur currator lévén 40 frtot gyűjtött össze.“ 1795-ben emlékezés van ifj. Baczó Mihály ur és kedves életpárja Pálfi Katalin „égő szerelmőről az ecclézsia iránt.“ Ezzel a 18-ik évszázabeli jöltevők sora véget ér.

A 19-ik évszáz áldozói között első Tkts Jakab Gergely ur, ki mint uj patronus 1803-ban lépik fel kedves életpárjával Baczó Zsuzsánával, s leg-elsőbbben adnak egy kedves virágokkal ékesített selymekendőt az urasztalára. Mintha jegykendő lett volna a későbbi szeretet zálogául. Nevezetes, hogy Ja-kab Gergely patronus ur 1806, 7, 8 években önként magára vállalta a curator i tisztelet, hogy példát mutasson e hivatal pontos és szorgalmas viselésére má-soknak. És e hivatalt nagy szorgalommal, lelkiismeretes pontossággal és va-lódi példaadással folytatta három évig, s azután is az egyházi ügyekben fá-radhatatlan tevékenységgel vett részt mindvégig. 1808-ban Miska György oláh ember gyepesi, ajándékozott 50 mforintot az ekkléziájának.

1814-ben Tódor Mária ajándékozott egy keszkenőt. 1834-ben Jakab Ger-gelyné Baczó Zsuzsánna egy veres és kékcs kockájú, rojtos selyem kendőt. 1828-ban Jakab Gergely ur egy 2 vékás szántót a mester számára „Unoka-mező“ nevű helyen. 1844-ben uj patronusnak fellépik előbbinek méltó fia Ja-kap Lajos ur, ki éppen jókor érkezett, mert a templomépítés nagy munkájá-nak égető szüksége volt egy főintézőre, egy lelkes pártfogóra s nevezett pá-tronus urban azt megnyeré. A templomépítés körüli áldozatai között leginkább kimagaslik az uj templomba saját költségén állítottatott orgona, miről fennebb emlékezet van. Nevezett patronus urnak ifjúkori, csaknem végzetessé lett sze-rencsétlen eseményekből kifolyólag erősen lelkéhez forrt e szentirási hely: A z ur gondot visel, s azért az orgona izezetére is azt iratá. 1846-ban Kobori Mártonné Demeter Juliánna ajándékozott a szószékre egy hamuszín virágok-kal szőtt takarót. Tözsér Andrásné Lőrincz Juliánna egy urasztali kamuka-abroszt. Nagy Mezesné Czerják Judith a papi ülőszékre való veres virágu ta-karót. Jakab Lajos ur egy 1½ vékás szántóföldet a papi föld pótlására „Ponk“ nevű helyen. 1847. Jakab Lajos ur ajánlatot teszen, hogy ezután 6 kalongya buzát, 6 kal. zabot s egy szekér szénát fizet évenként bérbe a papnak, s a széna kivételével félannyit a mesternek. 1856 ban ifj. Jakab Lajos adott az urasztalára egy szalmaszövetű virágkoszorus takarót. id. Sándor b. Mihályné Lőrincz Rózália ajándékozott a szószékre egy kék földű, középen veres-zöld virágu selymrojtos takarót. 1858-ban id. Főris Mózes adott egy 4 vékás föl-det a papság számára „Kisbükkt“ nevű helyen. 1859-ben Jakab Lajos ur egy 1 frtos alapítványt tett náhai kedves emlékü édes atyja emlékére „Jakab Ger-

gely alapítvány" czimen kezelendőleg. Ez alapítvány az alpitó által megsza-
bott kamathalmazással már ugy 300 frt körül áll. 1863-ban Jakab Lajos ur
ajándékozott elhalt Lajos nevű fia emlékére gyászos alkalommal használandó
koporsó-, szőszék-, asztal-, korona- és papiszéktakarót fekete kelméből. — Id.
Sándor b. Mihályné Lőrincz Rózália adott egy kis fehérvirágu szőszéktakarót
három oldalán finom vékony csipkével.

1870-ben id. Máté József és neje Lajos Mária ajándékoztak egy 2 frt 50 kr.
értékű, belől aranyos, kívül ezüstös urvacsorai poharat. 1871-ben Mltgs Jakab
Gyula ur adott egy 5 koncz papirból álló, kemény bőrkötésű 5 frt értékű anyakönyvet.
Ugyanez évben közép Máté József és Neje Imre Zsuzsánna adtak egy urasz-
tali fehér abroszt, két végén belészótt veres pánttal, értéke 2 frt. Urvacsorai
bort adtak ugyanez évben karácsonkor Dávid Terézia, husvétkor Mózes Mi-
hályné Máté Juliánna, Szt.-Mihálynapkor id. Sándor b. Mihályné Lőrincz Ró-
zália. 1869-ben urvacsorai bort ígért nagyobb Máté József minden pünkösdre
élete végeig. Ugyanez évi karácsonkor felső Sándor József, husvétkor köz.
Máté József, Szt.-Mihálynapkor Imre Ferencz. 1872-ben urvacsorai bort adtak
karácsonban Demeter István, husvétban id. Főris Mózes. 1873-ban urvacsorai
bort ígért karácsonkor adni egész itteni papsága idejére Kisgyörgy Sándor.
1876-ban ifj. Főris Mózes gondnoksága alatti három évig minden husvétra ur-
vacsorai bort ígért és adott is. 1873. Közép Máté József és neje Imre Zsu-
zsánna egy 2 frtos bibliát ajándékoztak templomi használatra. 1874-ben Tódor
Sándor ajándékozott egy uj, kékre festett szekrényt anyakönyvek, urvacsorai
szerek és ekkleziiai irományok tartására. 1879-ben urvacsorai bort adtak: Vi-
da Sándor Szt.-Mihálynapkor s ezt ígérte egész itteni tanítoskodása idejére,
özv. Fosztó Józsefné Török Juliánna. 1881. Pál Mózes és neje Kovács Juliánna
s fiok Pál Sándor adtak „Unokamező“ nevű helyen egy 3 vékás földet a papság
számára.

A szent czélu áldozatok sorában méltán helyet foglalhat az 1874-ben
alakult magtár is, annyival inkább, mert az nagyrészből újévi ajándék
czimen gyűlt össze, 6 évi fennállása óta minden újévkor meg-megújulván az
adakozások. Nevezetes, hogy itt a hívek semmi esetre sem akartak megbarát-
kozni a magtár eszméjével. Elődje nyomán e sorok írója is többször megüji-
totta közgyűlésekben ez eszmét, de soha visszhangra nem talált, azzal vágván
utját a hívek, hogy „nálunk a magtár nem él meg! Nem volt hát egyéb
mit tenni, mint más uton kísérteni meg az eszme valóítását, a mire aztán 1874
ujév napja hozta meg az alkalmat. Ugyanis említett napon délutáni templomi órá-
n az anyalfia tárgyalattott, melyben még a legszegényebb szülők is részeltetik
módjukhoz képest gyermekeiket s hát mi elfelejtkeznénk szegény egyházunkról,
mely édes mindnyájunké?! sat. sat. Erre aztán, midőn az egyházfiak s egy pár
félkért presbyter újévi ajándék gyűjteni megindultak, különböző gabonanemek-
ben 50 véka lett a felelet. Ebből aztán megindítottuk a magtárt azon határo-
zattal, hogy míg 100 köbölre kinövi magát kamatozással, minden újévkor gyűjt-
sünk ajándékokat a megkezdett módon, a mi rendszeren gyakoroltatván s az évi
kamatok is tőkésítettvén, ma már örömmel jelezhetjük, hogy a magtár 500 vé-
kán is fejjül áll.

A hat éven át történt újévi ajándékozások összevont kimutatása is legyen
följegyezve buzdításul az alábbiakban: Előre megjegyzem, hogy a nevek utáni szá-
mok a hat éven át tett ajándékok kupa számát jelensik: Kisgyörgy Sándor adott 165,
Rác István és Mózes 99, ifj. Főris Mózes 109, id. Főris Mózes 88, Benedek István
és Fosztó Zsuzsánna 92, Máté József nagyobb 68, Vida Sándor 64, Sándor Mózes

id. 68, László Károly 70, Nagy Ferencz 58, Sándor P. Mihály 64, Demeter István 59, Sándor Lajos 53, Pál Mózes 58, Mózes Mihály 54, Imre András id. 50, Imre Ferencz 45, Máté József közép 41, Sándor b. Mihály id. 44, Kovács József és Mózes 44, Eosztó Pál és Ferencz 39, Máté János 40, Sándor József id. 37, Lázár György nagy molnár 32, Tódor Sándor 41, Sándor Mihály alsó 33, Sándor József felső 31, Karda Ferencs 29, Czerják Sámuel 28, Sándor b. Mihály ifj. 26, Sándor János 25, Gál Péter 24, Máté József ifj. 23, Nagy Sándor 21, Sándor A. József 21, Kis András 20, Máté István 22, Sándor József ifj. 20, Bodor József r. kath. 19, Imre András ifj. 20, Kis Dániel 17, Máté Mózes ifj. 16, Fosztó József 16, Ferencz Mihály r. kath. 18, Sándor Ferencz 14, Mózes István 14, Mózes Andrásné öz. 13, Imre Gergely 16, Máté Mózesné öz. 11, Derzsi János 11, Lukács Mihály 10, Derzsi Mihály ifj. 10, Jakab Sándorné öz. 8, Tózsér Andrásné 5, Nagy Mózesné 7, Szabó Pál 7, Gál Józsefné öz. 6, Szabó Mózes 6, Kis Sándor ifj. 5, Kis István 4, Timár József 3, Fóris István 4, Kis Lőrincz 4, Derzsi Mihály id. 2, Boér József 3, Fosztó Mózes 3, Fóris Mihály 3, Sándor András 2, Hadnagy József r. kath. 2, Máté Ferencz 2, Szabó Mihályné öz. 2, Nyisztor György 3, Gál József 2, Bálint Ferencz 3, Gál Mihály 2, Kis Sándorné öz. 3, Lakatos Dani 1, Geléd Dávidné 1, Fóris Jánosné 2, Antal Máté 1, Fóris Mihályné öz. 1, Varga Ferencz 1.

Nem lesz talán érdektelen megemlékezni vőgűl az ekklézsia lelkivezé-reiről is, kik mint papok és mesterek hivatásukhoz hiven lelkiáldozatra vezé-relték a hivek seregét hosszú időközön át. Jegyzőkönyveink s anyakönyveink semmi biztos nyomra nem vezetnek 1784-ig a belső emberekre vonatkozólag, hanem köri felügyelelő gondnok Mlgs Jakab Lajos ur családi levéltárában ta-láltam a papokra vonatkozó adatokat a következőkben: 1671-ben Kovács Mik-lós kénosi pap, mint tanu, 1675-ben mint regius, 1632-ben mint bizony-ság alá-irt bizonyos szerződéseket. Muzsnai Máté Mihály szintén ilyen minőségben tett aláírást 1686-ban és 1691-ben. H.-szt.-mártoni Ferencz Dániel hasonlóan 1705-ben és 1709-ben, Biró János 1744—1749, Karácsonfalvi Izsák 1749—64, bölöni Szabó Sámuel 1764—80, Szentgyörgyi Uram 1780—81, Péterfi uram 1782—84. Hegedüs András szeretett papja volt az ekklézsiának 1784-től 89-ig, itt halt meg, sirja a köztemetőben van, Kilyéni János 1789—97-ig, nagy méhész és ker-tész volt, innen recsenyédre ment papnak. Tanka József 1797—99-ig. Huszár Elek 1799—1804-ig, ekkor innen H. Ujfaluba ment papnak. Szombatfalvi Já-nos 1804—1808-ig, Martonosból jött ide s azelőtt medeséri pap volt. Biás Já-nos 1808—1837-ig, előbb szt.-páli mester volt, onnan hozták ide s szinte 30 évig paposkodott itt, de nem nagy buzgalommal, a templomépítésnek ellenzője volt, perlekedő természete miatt nyugalmazták s Karácsonfalván halt meg. Cseke István 1837-ben Csehétfalváról hozatott ide s 1839-ben innen Szt.-Péterre ment papnak. Utánna Fűzi Sándor 1839-ben hozatott ide Abrudbányáról, hol azelőtt mester volt, itt volt 1843-ig s ekkor Alsó-Járába ment papnak. Utána Sándor Ferencz következett, ki 1843-ban a kedei papságból jött ide s itt volt 1850-ig ekkor Oklándra ment s ma is köztisztületben él és apai szelid bölcsességgel paposkodik. Az itteni templomépítés az ő idejére esik, az alapkö letétele ün-nepélyén — ma is emlegetik — buzgón imádkozott, s tettel is segítette a szent-ügyet. 1850-ben Kőröspatakról Jakab Sándor jött ide papnak s 1872-ig nagy lelkessedéssel paposkodott, itt halt meg s közrészvétellel temettetett el. Utána 1872-ben e sorok írója jött az ur szőlőjének munkálására s itt kezdve a papi hivatalt folytatja Isten segedelmével.

Mesterek voltak: Ádámosi Tamás 1744—56-ig, előbbiekéről emlékezet nincs. Csép Márton 1756—64, Bartha József 1764—69, Bathó József 1769—80, Almási János 1780—82, Albert János 1782—89, Bakó István 1789—95, Vitáris Zsigmond 1795-ben, Marosi István 1795—1800. Antonya Pál 1800—23-ig, derék tanító volt, most is tisztelettel emlegetik az öregek, itt halt meg sirja a köztemetőben látható. Guidó János 1823—25, előbb kááli mester volt, s innen ment Laborfalvára papnak. Szabó Mihály 1825—39-ig, Jakab János 1839—45-ig lóködből jött ide cserélve Szabó Mihályval s innen ismét oda ment vissza megint cserélve Szabó Mihályval, ki 1845—67-ig ismét mint előbb hiven szolgált, jó regularis tanító volt, itt halt meg, egy pár [évi nyugalomban lét után örök nyugalomra költözvén. Utána jött a kolozsvári főiskolából Péterfi Áron 1867-ben s közszeretben folytatta hivatalát 1871-ig, a midőn innen Recsönyédre ment s onnan is alig pár évi ottlét után Almásra vitettet mesternek s ma is közszeretben folytatja hivatalát. Utána 1871-ben a muzsnai mesterségből idejött Vida Sándor, ki jelenleg is mint községitanító és az ekklézsia kántora folytatja hivatalát Isten segedelmével.

Az ekklézsia levéltérában régi és újabbkori szerződések, adománylevelek, leltári jegyzetek, gondnoki számadások, nyugták s egyéb apróság irományok vannak, melyek között legjelentékenyebb a templomépítési napló Jakab Gergely ur kéziratában.

Anyakönyv 1803. éven kezdve egy kötet 1871-ig, az azelőtti elveszett valamikor, egy másik 1871-en kezdve folyamatban van. Vizsgálószéki jegyzőkönyv van 3 darab, az első 1746—1806; a második 1808—1843-ig; a harmadik 1843-tól folyamatban van. Felsőbb rendeletek jegyzőkönyve van 4 drb, az első 1780—1809, a második 1809—1840-ig mindkettő latin nyelven, a harmadik 1840—1866-ig, a negyedik 1866-től folyamatban van, magyarul. Egy „iskolai jegyzőkönyv“, egy „meggyűlések jegyzőkönyve“, egy „vallásos adakozások jegyzőkönyve“, egy „háborgó életű házaspárak jegyzőkönyve“ és egy régi „énekes könyv“; a vallásos adakozások jegyzőkönyve most „Magtári jegyzőkönyv“-nek használtatik.

Az ekklézsia pecsétnyomójának körirata: kénosi unitar. eccl. pecc. Középen Ján. 8, 11. s a porbairó Jézus és az előtte álló bűnös nő látható.

A fennebb említett „Jakab Gergely alapítvány“-on kívül van még az ekklézsiának urvacsorai „Perselypénz“ című alaptőkéje is, mely hét év óta tőkésítve 50 frtra nevedezett.

Van az ekklézsiának saját kezelése alatt egy szép tábla erdeje és néhány darab szántója, melyeknek jövedelme fedezi az évi rendes kiadásokat. Ezeket is valamikor ajándékol kapta az ekkla, de semmi bizonyító emlék e felől nincs.

A papi és mesteri jövedelmet, a hivek által évenként beszolgáltatni szokott naturálék s egy-két földnek haszonélvezete képezik.

Vallásosság tekintetében e nép hideg közönyösséggel nem vádolható, habár rendkívül buzgóznak sem mondható s ezt nem a temolomjárásról ítélve mondom, mert arra nézve semmi panasz nincs, nem lehet, hanem a közügyek iránti érdeklődést s a magán ügyeket jellemző cselekedeteket véve a vallásosság sinormértékű. Különbben pedig e nép értelmes, szorgalmas, takarékos, józanéletű és békés természetű.

Lélekszám a legújabb megejtett népszámlálás szerint 299. Kénoshoz csatlakozott 1872-ben Sz. Udvarhely is, mint társekklézsia s ezzel együtt néhány filialis helység, mint Szombatfalva, Bethlenfalva, Boldogfalva sat., melyekkel együtt a lélekszám 407.

Midőn ezekben a kénosi unitária ekklézsia multját és jelenét megörökíteni ohajtom, nem tehetem, hogy köri felügyelő gondnok Mlgs Jakab Lajos urnak e helyen is ki ne fejezzem tiszteletteljes köszönetemet azon jóindulatu szivességeért, melylyel engem, családí levéltárának ide vonatkozó adataival, e szerény vállalatomban segített.

KISGYÖRGY SÁNDOR

kénosi pap.

EGYHÁZI SEGÉLYINTÉZET.

I.

Az unitárius egyházi nyugdíj-intézetre ezelőtt öt évvel már lépések tétettek. Kőváry László ur a „K. M a g v e t ő“ tavalyi első füzetében újabb elveket állított a vivum aerarium és a segélyezés elveiben e nyugdíjra vonatkozólag. Még részletes terv nincs kidolgozva, a tárgy nincs bevégezve; annál-fogva, azt hiszem, lehet, sőt tán kell is hozzá szólani. Megjegyzem azonban átalánosságban :

Először: Korunknak áramlata a tőkehalmozás, nem azért, mintha ez cél volna, hanem az élet és jólét lehető biztosítása vonja maga után, mint eszközt, a tőkehalmozást. Mit törődik s miért is törődnek azzal a világ, hogy mellette mint reactio, mint parallel folyam halad egy más eszme — majd valaha öszszecsapnak — de kicsiny egyházunk egyházi tagjainak is e kor áramlatába bele és vele kell haladni, s igen egészséges elv, hogy a tervezett egyházi segélyintézet, mint legbiztosabbra, vivum aerariumra legyen alapítva.

Másodsor: Nyugdíj-intézetről, oly értelemben, a mint azt venni szokás, hogy t. i. bizonyos ideig folytatott szolgálat után az illető nyugalmaztassék s hiv szolgálati fejében nyugdíjából élhessen, azt hiszem, tekintve körülményeinket, állapotunkat, s e célra rendelkezés alatt állható pénzt, gondolni ez idő szerint nem lehet. Elég, ha valamely egyházi szolgálta azon pár év alatt, a melyben szolgálatra épen tehetetlen, segélyeztetik. Ezt nyugdíjnak nevezni nem lehet. Főfontosságú, hogy az egyházi szolgálta özvegyei és árvái segélyeztessenek. Nálunk protestáns papoknál nincsen a gazdaszszonyi rendszer; nálunk a papnak kiegészítő része a feleség, s az ekklézsiák majdnem oly szükségesnek tartják, hogy a papnak felesége, családja, hogy papné legyen, mint a mily szükségesnek tartják a papot; s midőn a belső ember addig, míg szolgálhat, bért is von, már annyit, a mennyit, s él belőle, már ugy, a hogy, halála után özvegye elesik a szükös jövedelemtől is, s a kin majdnem egyedül feküdt a háztartás s többnyire a gazdálkodás gondja is, az özvegy többnyire nyomoruságra jut. Azt hiszem tehát, méltán lehet a felállítandó egyházi segélyintézetben épen oly gondot fordítani a belső emberek özvegyeire, mint azok férjeire, a belső emberekre, s gondolom, e tekintetben mindenik papnak mintegy ajkán van ama Jézusi mondat: A ki egygyel az én kicsinyeim közül jót teszen, én velem teszen jót.

Végül. Az évenkénti betételekből történő segélyezés, a mely nem tekinti, hogy valaki épen azon arányban kapja vissza pénzét, s tán azok kamatát, mint a mily mértékben pénz s idő tekintetéből berakta, sőt némely oly szerencsés, hogy abból semmit vissza nem kap, legfeljebb számára és családja számára a precautio megnyugtató maradt s nyugdíj az üdvesség örök országába nyer, azt hiszem, hogy túlhaladott álláspont soha sem leend. Illik hozzánk, belső emberekhez, hogy a jézusi s apostoli korszakból való jó cselekedetek gyakorlását magunk közt meghonosítani, s annak terjedést eszközölni törekedjünk.

Ezekből kiindulva, a következő lenne a felállítandó egyházi segélyintézetre nézve a javaslatom:

1. Minden unitár. pap és mester (cantor, cantortanító, levita) ki tényleg valamely ekklezsiában szolgálatban van, korlátosság nélkül tagja a segélyző intézetnek, s köteles évenként három-három forintot befizetni a pénztárba, az ekklezsiák pedig külön-külön annyit, mennyit belső embereik együtt fizetnek. Ezen évenként mindig fizetendő pénz s e célra álló egyéb évi jövedelem vagy kamat lenne az az alap, a melyből a segélyezés fedeztetnék.

Jegyzés. Minthogy az ezelőtt öt évvel kezdeményezett, de életbe nem léptetett intézetbe már többen befizettek, befizetett pénzük ezutáni fizetendőikbe volna beszámítandó, annyi évre, a mennyinek betételeivel egyenlő volna.

2. Segélyben részesülnek a betegség, öregségi elgyengülés miatt szolgálatra képtelen papok és mesterek azon esetben is, ha segéd rendelés által egyharmad bér használat nekik törvényeink szerint meghagyatnak; ha azonban a segéd mellett kétharmad bér használatában maradnak, segélyt az idő alatt nem vonhatnak.

Megszűnik a segélyezés:

a. Ha gyógyulása annyira beállott, hogy valamely ekklezsiában alkalmaztatott.

b. Bekövetkező halál által.

c. Elvesziti igényeit a segélyhez, ha hivataláról önként lemond, kilép, más pályára megyen.

d. Ha erkölcsi hibáiért törvényes uton az egyházi főtanács által kitétetett. Ez utóbbi esetben visszakapja betételeit kamat nélkül.

3. Segélyben részesülnek a papok és mesterek (cantor, cantortanító, levita) özvegyei és árvái,

4. Csak azon árvák részesülnek segélyben, kiknek apjuk és anyjuk nincs, vagy férjhez ment.

Megszűnik az özvegy és árva segélyezése:

a. Az özvegynek halála, vagy férjhez menetele által.

b. Az árvának halála, vagy nagykorúsága által. Nagykorúság ez intézetben a 20-ik év betöltése.

Jegyzés. A segélyezett férj halála után az özvegy nyer segélyt; szintén a segélyezett özvegy halála vagy férjhez menetele után az árva nyer segélyt.

5. Az egyházi férfiak, a belső emberek segélye azon évben kezdődik, melyben egyházi szolgálatuk bére megszűnt. Még pedig 50 éves korukig kapják az egész segély egyharmadát, 50-től 65 éves korukig kétharmadát, 65-től végig az egész segélyt.

6. Az árvák segélye 5 éves koruktól kezdődik; még pedig 5 éves koruktól 10 éves korukig kapják az egész segély egyharmadát, 10-től 15 éves korukig kétharmadát, 15-től 20 éves korukig az egész segélyt.

Leány gyermekeknek segélye 20-ik év előtt történt férjhezmenetelükkel megszűnik.

7. Özvegy asszonyoknak segélye kezdődik özvegygyé lételek utáni első évben, még pedig:

a. Negyven éves korukig bármily koru nővel házasodott férfiak özvegye, ha az özvegynek elhalt belső ember férjétől árvája van, egész segélyt kap mindaddig, míg árvái vannak, illetőleg míg árvai kategóriába tartoznak; ha nincsen árva, akkor 50 éves korukig egyharmad, 50-től 65 éves korukig kétharmad, 65-től végig egész segélyt kapnak.

b. Negyven éves koruktól 55 éves korig házasodott férfiak özvegye, ha árvái vannak elhalt férjétől, kétharmad segélyt kap, míg árvai kategóriába tartoznak gyermekei; ha nincsenek árvái, az özvegy 50 éves koráig egyharmad, 50-től 65 éves koráig kétharmad, azontul egész segélyt kap.

c. Belső embertől elvált nő segélyben nem részesül, de ha gyermekei vannak azon belső embertől, kitől elváltak, apjuk halála után segélyben részesülnek az árvák.

d. Ha belső ember, ki nejétől, vagy ez ő tőle elválván, újra házasodott és második, valamint első nejétől is gyermekei árvaságra maradnak, az apa és anyák halálával e gyermekek fél árvai segélyben részesülnek fenirt életkoruk szerint.

e. Ötvenöt éves koruktól 65 éves korukig 30 éves koron felüli nővel házasodott férfiak özvegye egyharmad segélyt kap. Harmincz éves koron alóli nővel házasodott ily férfiak özvegye segélyt nem kap.

f. Hatvanöt éves koron tul házasodott férfiak özvegye segélyt nem kap.

8. A segélyezés megkezdődik 1882-ik esztendőben, illetőleg az 1882-ik évben kezdődő eseteken.

9. Az egész segély mennyiség 45 forintban állapittatik meg.

Ezen pontnál, t. i. a segélymennyiség megállításánál egy kis felvilágításra van szükség.

Fel van véve a javaslatba és kiszámításba, hogy ez évenkénti befizetés és jövedelem 1500 forint, még pedig a belső

emberek és ekklezsiáktól 1128 frt, egyéb évi jövedelmekből 372 frt. Fel van véve, hogy a segélyezendők száma 60, s alig lehet pedig több, mint az egész personalisnak harmadrésze, s mivel a segélyezés a legelső évben, tehát 1882-ben kezdődnék, azért az nem a jelenleg létező segélyezendőkre szólna, hanem az első éven kezdődő esetekre, s harmincz évet véve egy ember nyomnak, mely alatt régiek eltűnnek és újak állanak elő, az első évre két segélyezendő esnék, t. i. 60-nak 30-da, minden következő évben kettővel több, s a 30-ik évre és azon túl mindig 60, s ez állandó normalis szám lenne, habár némi ingadozással. Ezen felvételek szerint az első évben 90 forint, minden következő évben 90-nel több, s a 30-ik évben 2700 forint adatnék ki, s azontul évenként 2700 forint némi ingadozással.

Ámbár az évi 1500 forint befizetés nem fedezné az évi 2700 forint kiadást, de a harmincz év alatt évenként fel nem használt betétekből visszamaradott tőkék és azok kamatai a 31-ik évben 28,900 egynehány forintra emelkedett, a minek egy évi öt százalékos kamatja, a vivum capitalénak 1500 forint évi jövedelmét, mint betétet, hozzá számítva, tenne 2945 forintot, melyből 2700 forint évenként segélyre fordittatván, maradna még az ingadozások fedezésére évenként 245 forint, s meg a benmaradandó $\frac{1}{3}$, illetőleg $\frac{2}{3}$ segély.

Hihető azonban, hogy másféle czimek alatt legalább egy pár száz forinttal több jőne évenként, mint a mennyi fenn a 372 forintban jelezve volt, a miből talán lehetne 10 év mulva a szegényebb ekklezsiákat templom- és parochialis épületei fenntartásában segíteni.

Természetes, hogy ezen segélytervezetnek megállíthatása végett szükséges volna összeírni, hogy a szabályok értelme szerint jelenleg hány segélyezendő volna. Kétségen kívüli, hogy tiz évi statistikai adatból pontosabb számot lehetne megállapítani; de sem tiz évre visszamenni, sem tiz évig várni nem lehetvén, a jelen nyújtotta statistikai adattal kellene megelégedni, s annak kellene hogy kimutassa a 30 év mulva bekövetkező segélyezendők számát, mint normalis számot. Ha több vagy kevesebbnek találtatnék az összeírtak száma jelenleg, mint az itt felvett 60, a szerint lehetne megállítani a segély mennyiségét is, t. i. a talált számot osztva 30-al, illetőleg a 90 forintot, mely jelen számítás szerint egy évre két egyénnek jutna, osztva az imént nyert quotussal.

Két eshetőség merülhetne fel: vagy az, hogy bizonyos években kevesebb lenne a segélyezendők száma, mint mennyire számítva volt; nevezzük el ezt a személyre vonatkozólag *carentia*-nak, akkor a pénz benn maradna; vagy az, hogy több lenne a segélyezendők száma, mint mennyire számítva volt, nevezzük el ezt a személyre vonatkozólag *abundantia*-nak, akkor mintegy előlegezni kellene a pénztárból; de *carentia*

és a b u n d a n t i a egymást 30 év folytán kiegyenlitenék. — Szintugy a 30 éves ciklusok alatt a positiv és negativ ingadozások egymást kiegyenlitenék. Egyébiránt a pénztárakban a tartaléktőkének az a rendeltetése, hogy az ingadozásokat helyreépítolja.

E tervezet ellen egy nevezetes ellenvetés mintegy önként kínálkozik, az t. i., hogy az idősebb belső emberek és özvegyeik 3—4 évi betétel után már annyi segélyben részesüljenek, mint a kik 30 évtől fogva fizetnek. Azonban épen oly bizonytalan, vajjon az idősebbek a szabályok értelmében részesülnek-e s valószínűleg kevesebb ideig segélyben, mint a mily bizonytalan, vajjon az ifjabbak 3—4 évi befizetés után maguk vagy özvegyeik, vagy árváik nem szorulnak-e s valószínűleg hosszabb ideig segélyre. S aztán e tervezet a jó cselekedetek gyakorlására van alapítva, s nem épen confundálandó azon életbiztosítási eljárással, hogy kiki betéte szerint kapjon segélyt; mert itt tulajdonképen a hivatalos ekklesiák gyakorolják a segélyezést.

Egyébiránt öt éve már, hogy az egyházi nyugdij létesítése megkezdett, s ámbár a környékek véleményadás végett felszólítottak, de sem statistikai adatok, sem részletesen kidolgozott szabály és tervezet nem lévén, ezek hiányában, tudtomra, érdemlegesen nem szólhattak hozzá; nem tartottam azért feleslegesnek e tervezetet nyilvánosságra hozni, akár szolgálhat az alapul a tárgyalásra, akár elvettetik. Megjegyzem különben, hogy azon nézet, miszerint 15—20 évig gyűjtessék a tőke, s akkor készítettessék meg a szabály és részletes tervezet, ebben a rohamosan haladó, eszmék, gondolatok s elvekben oly sűrűn váltakozó időben majdnem egyértelmű avval, hogy akkor ne oda fordítottassék, a mire gyűjtve és szánva volt, s alig ha ez nem egyik oka a lanyhaságnak, melylyel ez ügy később találkozott.

Mielőtt a részletes szabályok az illető helyen el nem készülnek, s egy tervezet el nem fogadtatik, addig felesleges az ügy kezeléséről szólani. Egy jól rovatozott naplókönyv, melyben a segélyezendőek születése, házasodása, részesedési aránya és a kivett pénzmennyiség évről-évre be- és mintegy előjegyeztetnék, a mint az a környékek esperességétől egyik év végén a másik évre nézve beküldetett és a K. Tanács által hozzá áttétetett, alig venne egy évből egy pár napot igénybe; nemkülönben a környékekből év végén beérkezett pénzzel, azon részének visszatartásán kívül, mely más év elején segélyben osztatnék, államadóssági kötvények bevásárlása vagy valamely pénzintézetbe betétele nem nagyon sok időt venne igénybe. De ezekről korai volna most szólani.

CSEGEZY LÁSZLÓ.

II.

A nyugdíjintézet ügye, jelesen az annak életbe léptetésére vonatkozó szabályzat megállítása nyílt kérdés lévén, az ügy érdekében nagyon szükséges annak több oldalról való megvilágítása. Éppen ezért örvendek a megelőző cikknek, mert azt czélozza. A több oldalról való megvilágítás annyival szükségesebb, mert több kérdéssel kell tisztába jónünk, hogy az ügyet megnyugvással elintézhessük.

Hogy a nyugdíj- és segélyintézet meglegyen, abban mindnyáján egyet értünk; ez már túlhaladott kérdés, miután, hála Istennek, alapunk szépen gyarapszik. A mikéntre nézve vannak eltérő nézeteink.

Részemről, midőn a megalapítás előtt több esztendővel ez ügyről magam gondolkoztam és magán uton abban némi lépéseket tettem, két kérdésre tisztába jöttem; egyik az az elv, hogy a felállítandó nyugdíj- és segélyintézetnél a hasonló természetű intézeteket nem lehet mintául venni, minthogy az illetők maguk csak részben folyhatnak be az intézet létesítésére, más tényezők nagyobb mértékben osztozván terhében; másfelől az, miszerint legelső teendő egy oly alap megteremtése, mely az ügyet biztosítja.

Teljes meggyőződés, hogy minden ügynek megvan egyiptomi bujdosása, mely alatt egy nemzedék küszködik, hogy a következő számára könnyebbülést és boldogságot szerezzen.

Vallásközönségünknel e bujdosás, mondhatni, folytonos; korunknak mégis legnagyobb mértékben kijutott: közpénztárunkat tetemesen megnöveltük; gondos gazdálkodás mellett eszközölte az alkalmazottak szerény javadalmazása. A szegény tanulók segedelmezésére szánt alapítványok szépen növekedtek. Megalapítottuk a tanári özvegyek és árvák számára a segélyalapot, a megalapítás után alig nyolcz évvel Mózesse — Mikó Lőrincz — már életbe léptetését hozhatta ajánlatba; sőt egyik kegyes óhajtását a tanári nyugdíj- és segélyintézetet is megteremtette az E. Főtanács. Rövid hat év alatt megteremtettük a Dávid Ferencz alapot. Rendíthetlenül hiszem, hogy az általános nyugdíjintézeti alap is, melybe most a tizenkettődik ezeret gyűjtjük, az 1900. évre 30,000 frt lesz. Ekkor biztosan lehetend a felhasználás mikéntjéről határozni.

Ez elv szerint megállított alapszabály mellett áll ez ideig ez ügy.

Kőváry László barátunk az előregedett papokra, az özvegyekre és árvákra igen sulyosnak találván a várakozást s azon elvből indulva ki, hogy a belső emberi állomások örökösök, s az ezek által évenként fizetendő illetékek folytonosak, s ezt élő pénzforrásnak kell ezért tekinteni, az intézet oly módon való szervezését hozta javaslatba, mely szerint a segedelem élvezése azonnal megkezdessék. Humánus szép gondolat, s ha

kivihető, készséggel csatlakozom hozzá. Köri közgyűléseink véleményét és nyilatkozatát várom.

Részemről két aggodalmam van: egyik, hogy ily módon a segedelmezés nagyon csekély lehet, vagy ha a segedelmezés mértékét emeljük, az évi illetékeket is emelnünk kell; másik, hogy ezen sajátlag kölcsönös segedelmezés kellő pontossággal való kiszolgáltatása könnyen megszakadhatna. A kiadások fedezésére szolgálna ugyanis a meglévő tőke kamata, a mi biztos; biztosnak mondható még az államsegélyből és a házasságokból, meg papi székek tartása után befolyó illetékek is; de az ekkleziáktól és a leginkább érdekeltektől, a belső emberektől befolyjni kellett illetékek nem fizettetnek kellő pontossággal; ez idő szerint is majdnem 1000 firt hátralék van a két utóbbi czimen beveendőkből.

Nem tartom azonban ez aggodalmaimat elenyésztethetetleneknek; vidéki közegeink buzgósága, pontosabb és szigorubb eljárása segíthet e bajon.

Én csak célunk biztos elérését óhajtom; minél hamarabb történik, örömem annál nagyobb lesz.

Egy kérdés megvitatását mindenesetre szükségesnek tartom, a köri gyámoldák kérdését. Az érvényben álló alapszabály ezt nyílt kérdésnek tartotta fenn; az újabb tervezet felvette az intézet keretébe. A jelenségekből és nyilatkozatokból ítélve, köreink ettől idegenkednek. Részemről ez idegenkedést nem értem. Teljesen méltánylom, hogy köreink, s ezek közt népeiségre és az ekkleziák számát illetőleg a kisebbek közé számítható Maroskör, mely maga, érdemekben gazdag kiérdemült esperese gondozása alatt, a köri gyámoldát régóta megteremtette s tényleg életbe is léptette, gyámoldai alapjukhoz, mint saját áldozataik kedves gyümölcéséhez, gyönyörűségükhez és nemes büszkeségükhez ragaszkodnak. Ámde a beolvasztás után is a köri gyámoldai alapok épen rendelkezésükre fognak szolgálni s a beolvasztás által az czéloztatik, hogy szolgálatauk biztosabb és áldásosabb legyen, a mit csak egyesített közös munkával lehet elérni.

Komolyabbak lehetnének a jogi tekintetek, a menyinyiben a beolvasztásnál a körök nem az osztó igazság mértéke szerint részesülnének az alap megteremtésében, illetve az intézet terheiben. Mig például a kis Maroskör meglévő szép alappal járulna a megalapításhoz, addig a nagyobb Udvarhelykör sokkal csekélyebb mértékben járulna. Sepsi-Miklósvár-körnek pedig — tudtommal — épen nincs is gyámoldai alapja; mivel ezen körbeli általában vagyonosabb ekkleziáink és belső embereink ily intézet felállításának szükséges voltát, hála Istennek, nem érzették. De ez ügy körüli intézkedéseinket, ez ügynek érdekét nem a jog és igazság szoros mértékével kell latolnunk, hanem az atyafiságos szeretetnek a község és együvé tartozás meleg érzésének kell hogy vezérelje lépteinket. Abban teljék

örömünk, hogy szegénységünkben is segítettünk másokon, atyánkfiaim.

Különben is azt hiszem, hogy egyfelől a gyámoldai alappal nem bíró körök magok, másfelől E. Főtanácsunk módját fogják találni annak, hogy a jog és szoros igazság követelései is a lehetőleg kielégíttessenek.

Egyet kívánok még épen az érdekeltek becses figyelmébe ajánlani. Az alapszabály egyik jövedelmi forrásul egyesek adományait jelöli ki. Berde Mózes, meg Molnár Sándor afiai által kezdetben tett nemes adományokon kívül e czimen annyi év alatt, mondhatni, csekélység folyt be. Buzgólkodnunk kell ez ügyben is azon több rendbeli közügyek mellett, melyek áldozatainkat igénybe veszik. Én azt hiszem, hogy csak nagyon kevés fáradság kell ahhoz, hogy érdekelt 106 pap afia együttesen évenként ugyanannyi forintot gyűjtsön módosabb hallgatótól.

KOVÁCSI ANTAL.

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI M. KIR. MINIS- TERNEK A KÖZOKTATÁS ÁLLAPOTÁRÓL SZÓLÓ TI- ZEDIK JELENTÉSE 187⁹₈₀—188⁰₁.

A közoktatási ministernek e jelentése tartamára és beosztására a megelőzőktől nem tér el; anynyiban terjedelme-
sebb, mert ez a tizedik ily jelentés levén, az 1. szakaszban a
népoktatást illetőleg érdekes visszapillantás foglaltatik az első
és utolsó év eredményeinek számszerűnti összehasonlításában.
Ez összehasonlítás és számok ékesen hirdetik népoktatásunk
ügyének örvendetes haladását.

Mig ugyanis 1869-ben 1598 oly község volt hazánkban,
melyben nem volt iskola; az 1880. évben csak 274 ily község
volt; a népiskolák száma 2026-tal szaporodott; 3872 tanítóval
több van, mint 10 év előtt volt; az iskolák fentartására
6.297,026 forinttal fordítottatott több, mint az első évben, s bár
a tankötelesek száma 187,251-el apadott, mégis tényleg
467,577 gyermekkel több járt iskolába, mint az 1869. évben.

Az iskolák jellegét illetőleg kiválóan tanulságosnak tart-
juk a jelentés 11. lapján közölt kimutatást, mely szerint ál-
lami jellegű iskola 1869-ben egy sem volt, most van 266; köz-
ségi 1190-nel van több, mint 1869-ben; a róm. kath. iskolák
száma 194-el, a gr. kath. és gör. keletieké (ó-hit) iskolák szá-
ma együtt 365-el gyarapodott, az ágostai hitvallásuaké pedig
46-al; ellenben a helv. hitvallásu felekezeteké 128-al, az uni-
táriusoké 35-tel apadott.

A ministeri jelentés szerint e két utóbbi felekezet isko-
lai számának apadása abból magyarázandó, mert e felekezetek,
kivált az ország erdélyi részében, oly helységekbén, melyek-
ben állami vagy községi iskola állittatott, felekezeti iskoláikat
megszüntették és a gyermekeket a községi vagy állami isko-
lába utasították.

Részünkről a mennyire helyeseljük azt, hogy kizárólag
magyar jellemű felekezetek készséggel csatlakoznak a törvény
álltal teremtett viszonyokhoz, épen annyira sajnáljuk a parti-
cunarismus, nemzeti féltékenykedés sugallatából keletkező ro-
mán-rác, német-tót iskolák gyarapodását, mely gyarapodás,
ha ez iskolák silány voltát az életből és tapasztalatból nem
ismernők és a jelen jelentésből nem látnók, valósággal aggód-
nák e jelenségén; másfelől a jelentésből — 15 lap — nem lát-
nók, hogy a tisztán magyarajku iskolák száma 1523-mal sza-
porodott.

A népiskoláknak az illető évre vonatkozó viszonyait meggyéknként (17—149.) lap) ismerteti a jelentés; a részletes ismertetés után a magyarázó jegyzetek következnek, melyekben az előbbiek rendén számokban felmutatott eredményeket világítja meg a 150—192. lapokon meggyéknként.

Tanulságos része ez a jelentésnek, legalább annak kellene lenni. Részünkről feleslegesnek tartjuk azon számviszonyoknak ismertetését, melyeket a megelőző részletes s a következő összeset táblázatok úgy is eléggé feltüntetnek. Hogy a tanítás eredménye igazságosabban méltatva, azt is számokban tünteti fel a jelentés, hogy, miként a miniszter megjegyzi, ne egyéni vélemény után hozassék az ítélet.

De ebben csalódik a miniszter, hiszen a számviszonyokat csak a szóbeli jelentések nyomán lehet megállítani. Részünkről nemcsak hogy helytelenek nem tartjuk, de a dolog természetéből folyó szükségességnek ismerjük, hogy a miniszter hitelt adjon a végrehajtó közegek — a tan- és iskolafelügyelők — azon jelentéseinek, melyeket az iskoláknak munkálkodásáról, életéről általán számokban ki nem fejezhető viszonyairól tesznek.

Tagadhatlan ugyan, hogy történhetnek és történnek is gyanús dolgok. A méltatás szerint ugyanis a törvény által rendelt tantárgyak az iskolák nagyobb részében nem taníttatnak, nem is volna helyes; míg a fővárosban az iskolák 11%-ában taníttatik minden tantárgy, addig a brassómegyei tanfelügyelő azt írja, hogy a megyében 90%-ban, a mi hihetetlen.

Örömmel látjuk, hogy unitárius vallásközösségünk népiszkolái a részletes ismertetés szerint jó eredményt mutattak fel.

A táblás kimutatás szerint volt állami iskola 266, községi 1669, felekezeti 13,722, magán 167. A megelőző évhez képest gyarapodás: az állami iskoláknál 109, a községeknél 131, a felekezetiéknél 34. A magán iskolák száma a zúgiskolák bezárása következtében 71-el apadott.

A III. tábla tanúsítása szerint a tankötelesek közül iskolába járt a 2,097,490 tanköteles közül 1,619,692, nem járt iskolába 477,798 gyermek. A tényleg iskolába járók közt az előbbi évhez képest 25,111 apadás jelezte.

E kimutatásban be levén foglalva az ismétlődő iskolába járó köteles növendékek számai a nem járók közé, ezek szolgáltatják a nagyobb contingenszt.

A növendékeknek vallás szerint való kimutatására vonatkozó rovat 6705 unitárius növendéket tüntet fel. Szép eredmény, ha a Pest-Pilis megyében feltett 87 növendék talán nazarénus is.

Nemzetiség szerint magyar 787,587 gyermek volt, a szerbet kivéve mindenik nemzetiségből kevesebb növendék járt, mint a megelőző évben.

Az illetőknek magoknak megnyugtatóra szolgálhat, hogy az ország nyelvén több iskolában kezdenek tanítani, mint ez

előtt; a német, román, tót és szerb tannyelvű iskolák száma apad. Azonban a kétnyelvű iskoláké is meglehetősen, sőt van 102 háromnyelvű iskola is, a mi képtelenség.

A szorgalmi viszonyokat feltüntető táblás kimutatást (VI. tábla) a részletes méltatás után feleslegesnek is tartjuk egyfelől, mert a rovatok — kiknek volt tankönyvök stb, oly határozatlanok, hogy azokat biztosan rovatba szedni alig lehet, másfelől, mert kevés lényeges hasznát látjuk, azt biztosan állíthatjuk, hogy az a munka, mely 14,801.385 félnapi mulasztás kiszámítására fordítottatott, épen nincs arányban a konstatált tény tanulságos voltával. Sajnálattal látjuk, hogy még most is 12,298 gyermek léphet úgy ki az iskolából, hogy csak olvasni tudjon.

A VIII. IX. X. és XIII. táblákat is olyanoknak tartjuk, a melyek mind amellet, hogy nagy munkába és nagy költségbe kerültek, de mivel aprólékos csekélységek, az ügy érdemére kevés jelentőséggel bírnak.

A XI. és XII. táblák a népiskolák pénzviszonyait tüntetik fel, e szerint az iskolák bevétele 10,057,149 frt, melyből a tandíj 1,392,327 frtot tett ki. A. E. két táblából örvendetes haladás tűnik ki. A kiadásokból egy gyermekre 6 frt 40 kr. esik.

A XIV. táblázat az 1879. évvel való, az előszóban jelzett összehasonlítást mutatja a tanköteles, iskolába járó gyermekek, valamint az iskolák számára, a tanítók létszámára, javadalmazására és az iskolák jövedelmére nézve. E rovatok közül csak a tankötelesek és tényleg iskolába járók rovatában mutatkozik csökkenés, egyebekben mindenütt jelentékeny gyarapodás.

Felesleges munkának és költségnek tartjuk a XVI. táblát is, melyben az a 2150 község van név szerint elészámlálva, melyekben nincs iskola. Az ilyen 274 községben a gyermekek épen nem részesülnek oktatásban, a többiből más helységekbeli iskolákba járnak.

A felső népiskolák száma a múlt évi, a növendékek száma 3541, a múlt évihez képest 68 gyarapodás. A tanulók számából az erdélyi szász városokban és nagyobb községekben 1052 növendék van.

Polgári iskola van 101, tehát héttel több, mint a megelőző évben. A polgári iskolák 8450 népességéhez a fővárosi állami és községi 9 ily iskola 1312 növendéket szolgáltat.

A két utóbbi fajtájú iskola a közoktatási kormány kiváló figyelmében részesült, összesen 276,901 frt adatott ki reájok, az előirányzott összegnél 31,901 frt 69 krajczárral töbe.

Kiváló kegyben és méltatásban részesült a fővárosi felsőbb leányiskola, melynek tanterve ezuttal is egészen közölve van. A 341 tanuló leány növendék közül 140 keresztény, 201 mózesvallású, ez intézet évi kiadása 45,490 frt, melyből 26160

forint az állam pénztárából fedeztetett. Sajnálom, hogy a kolozsvári egyetem kiadásait nem hozza a jelentés; érdekes lenne az összehasonlítás.

A képezdek ügye a mult évihez képest nem sokat változott; csak növendékek számában mutatkozik némi ingadozás. Az állami képezdekben a növendékek száma 81-el apadott, ellenben a felekezeti képezdekben 30-al szaporodott.

A kiseddóvó intézetek is fel vannak véve; számuk ezeknek is szaporodott, van jelenleg 278. Az állam 15883 forintot költött az ily intézetekre, a költség egyharmada a fővárosi óvodákra fordított.

Kiválóan ipari oktatásra szolgáló intézet a fővárosi középipartanodán kívül van 12 egyletnek 27 tanműhelye, egy árucsernoka, képeztetett ezekben 784 rendes és 201 rendkívüli növendék; az állam pénztárából ez oktatásra 40,871 frt fordított.

Egy új szám is fordul elé a jelentésben: az elemi oktatással foglalkozó tanintézetek iparbeli foglalkozása, hol meggyéknként vannak felmutatva, hogy melyik iskolában minő kézművet tanítanak. Nem tudjuk meghatározni nevensünk-e a rovatban előforduló stereotyp szalmafonás, lombfűrészelés, kosárfonás, kefekötésen, vagy boszankodjunk a sok ámitáson, melyben a pesti képezdek tündökölnek 8—10 különböző mesterségeikkel. Az ámitás annyira megy, hogy egészen új mesterségeket is fedeznek fel. Hátszezen például szalmafonás meg kosárfonás mellett a blakvágást tanítanak. Ohajtanók, hogy ily nevetséges dolog, minő a népiskolákban mesterségek tanítása, ne vitessék világ eleibe. Bár csak az illetők kimutatásból látnák meg szemeikkel, minő sületlenség az egész ügy.

Az országos tanítói nyugdíj-alap összes bevétele az 1876. évben 648,005 frt volt. A kiadásokat, valamint a tőkének az év végévi állását laikus voltunkkal a számok halmozából nem birjuk kiböngészni.

Nyugdíjúl és segedelmul kiadatott:

Tanítók nyugdíjára	2500 frt — kr.
pótlékúl	911 frt 67 kr.
Nyugdíjazott özvegyeknek	21144 frt — kr.
Gyámolt árváknak	13241 frt 84 kr.
Végkielégítésül	2243 frt — kr.

A kiszolgáltattott segély 40040 frt 51 kr.

A II. szakasz a gymnasiumok viszonyait tárgyalja, a nemprotestans gymnasiumokban a 8 tankerületben a tanulók száma 21965, a mult évihez képest 428 gyarapodás.

Érettségi vizsgára állott 1096; megbukott 145.

A protestáns és görögkeleti gymnasiumokban volt alkalmazva 724 tanító; tanuló volt 11693; érettségi vizsgát tett 885, megbukott 109. Igen nagy százalék.

A gymnasiumok körül e jelentés szerint semmi újabb intézkedés sem történt, hivatkozunk a legutóbbi jelentésre tett észrevételeinkre. (Ker. Magvető XVI. kötet 47 lap.)

A reál-iskolákban a növendékek száma volt 5044, a múlt évihez képest apadás 333, érettségi vizsgára állott 262; bukott 50.

A jelentés többi része a felsőbb intézeteket emberbaráti és közművelődési intézményeket tárgyalja, szokott terjedelemben.

K. A.

ALLEN HENRIK TANÁR LÁTOGATÁSA ERDÉLYBEN.

A mi kedves vendégünk, ki a mult évi főtanácsunkon jelen volt, erdélyi utazását közölte a „Christian Register“ czimű heti lapban s azután különlenyomatban is megjelent. Az 1881-ik évi utolsó füzetünkben tett ígérletünk alapján, Allen tanár úrnak leírását kivonatban megismertetjük t. olvasóinkkal. Önként értetődik, hogy az amerikai közönséget érdeklő észrevételeit mellőzzük. Érdekes leírását négy fejezetre osztotta. u. m. Hogyan történt az, hogy én Erdélybe mentem. Látogatás Kolozsvárt. A kolozsvári unitár. Con-sistorium. Mit csinálnak a mi barátaink?

I. Hogyan történt az, hogy Erdélybe mentem.

Előre kell bocsátanom — így kezdi leírását Allen úr — hogy a „Brit és Külföldi Unitárius Társulat“ ezelőtt több évvel azt az üdvös és bölcs intézkedést tette, hogy a Manchester New College-ban, Londonban, egy magyar alapítványt létesített, a melynek segítségével már számos erdélyi unitárius ifju részesült angol nevelésben s kitünő kezelői az angol nyelvnek. Ezeknek egyike Kovács János, a kolozsvári unitárius főtanoda igazgatója, kivel a Manchester New College vizsgálataim találkoztam júniusban. Kovács tanár, ki mint a magyar unitáriusok képviselője jött Londonba az évi gyűlésre, különösen a budapesti új ekklezsia érdekében — mintegy 35 éves, komoly, szelid és folyékony beszédű ifju ember s igazi loyális ragaszkodást tanúsít angolhoni barátjai s amerikai hitrokoni iránt. Azok, a kik emlékeznek a mi kedves barátunkra, Mr. Heywoodra, Lousvilleből, hogy milyen volt ezelőtt 30 évvel vagy képzelhetik őt abban a korban: érteni rögzik azt a benyomást, melyet Kovács tanár reám gyakorolt. Mindjárt meleg érdekeltséget keltett bennem saját maga és ügyök iránt. Hathatósan igyekezett reábirni, hogy az augusztus 28-án tartandó E. Főtanácsra menjek el. Ez ohajtás teljesítését elősegítette az is, hogy a Brit és Külföldi s az Amerikai Unitár. Társulatok megbíztak, hogy képviseljem az említett gyűlésen. Végül Steinthal barátomnak ama nyilatkozata is: „hogy neki egy hasonló küldetése alkalmával 11,000 szüz leány rózsákkal hintette bé az utját“ — a mi nem is igen erős költői nagyítás a szives fogadtatás jelzésére — kétségkívül a már felébresztett vágyat fokozta bennem. Ily körülmények s kedves unszólások

között könnyen engedve a reábeszélésnek, a midőn Genfbe megérkeztem, utamat keletfelé irányoztam. Az idő rövidege miatt Zürichben s Constance-ban — a reformatio e nevezetes helyein sem állhattam meg — hanem egyenesen Münchenbe mentem, a honnan egy napi időzésem után a szép fekvésű Salzburgon keresztül Linzbe s onnan a hatalmas és gyors Duna folyón aug. 26-án estve Magyarhonnak gyönyörű és modern fővárosába érkeztem. Különös elragadó látvány volt, a mint a szép csillagos estvén Budapesthez közeleedtünk. (Leírja a Dunán a kilátást, a hajón látott utasok öltözetét stb.) A mint a hajóból kiszálltam, magános merengésből egy kellemes meglepetés ébresztett fel; ugyanis a sokaság közül egy barátságos hang kiáltotta nevemet s egy körülbelől velem egy idős, nyájas arczu és szürke szakállu férfi karon fogott s oly szívélyesen szorongatta kezemet, mintha én az ő „régen elvesztett testvére” lettem volna. Az én kedves Kovács barátom oly élethiven leírt, hogy mindjárt megismert, mintha már sok év óta lettünk volna ismeretségben. Ez az új barát Jakab Elek volt, ki jeles historikus és a magyar akad. tagja. Mint lelkes hazafi résztvett a 49-iki forradalomban. Azonnal felvezetett a „Hungaria” szállodának egyik termébe, honnan nagyszerű kilátás volt a felséges Dunára s Budavárába. Mikor a terem közepén voltunk a magyar unitáriusok nevében egy üdvözlő beszédet tartott hozzám németül, a mely engem nagyon meghatott. Én latinul válaszoltam, mert a magyarok jól értik a latin nyelvet, s különösen el volt érzékenyülve, a midőn felemlítettem azt a mély érdekeltséget, melyet az „Egyesült Államok” polgárai ezelőtt 30 évvel tanusítottak Magyarország iránt. Ezután a híres magyar vendégszeretetet cigány-zene mellett tényleg is megismertem. Vacsora után azzal búcsuzott el, hogy reggel $\frac{1}{2}$ óra-kor ismét eljő. Ugy is volt. Az én kedves kalauzom, Budán hagyva alvó családját, mintegy 2 ang. mértföldnyire Pesttől, a mondott időben barátságosan kopogtatott ajtómon s egy gazdag reggeli elköltése után, kocsiba ültetett, hogy a város csodáit, míg a vonat indul, megtekintsük. A vendéglőben mindent kifizetett, sőt Kolozsvárig jegyet váltott. Hiába volt minden ellenvetésem. Leczkét kellett vennem a magyar vendégszeretetről. Természetes, én azt csak úgy fogadhattam el, mint meg-tiszteltetést azok iránt, a kik engemet küldöttek, s mintegy tiszteletteljes viszonzásul amaz ügy iránt, melynek érdekében jöttem.

II. Látogatás Kolozsvárt.

Az utazás Budapesttől Kolozsvárig nem sokkal hosszabb, mint Bostontól Albany-ig; de a személyvonat lassúsága miatt mégis 14 órát tart. Az én szíves barátom olyan kocsiba helyezett el, a hol neki ismerősei voltak s így csakhamar meg-

kezdődött a társalgás. Különösen egy kolozsvári hölgygyel, ki Sweiczban volt nevelőben, francziául beszélgethettem. Némelykor a németre mentünk át, a melyet művelt osztályuak mind beszélnek, de a törvényes s általában használt nyelv a magyar. Ez tisztán keleti eredetű, s a mint a nyelvészek állítják, a török nyelvhez hasonlít. Nagyon zengzetes, folyékony és tiszta hangzásu, úgy hogy az ember azt hinné, hogy könnyen kivethet vagy egy szót, de három nap alatt minden figyelmes hallgatásom mellett se tudtam egyet se megtartani abból a sok beszédből, mely szüntelen fülembé hangzott.

A nagy magyar lapályt egyhangunak lehet mondani, de én minden mértföldjét érdekesnek találtam: s nem fáradtam ki a gazdag föld szemlélésében s a mi nyugoti lapályainkkal (Illinois és Jowa államok) való összehasonlitgatásban. Az a mély, gazdag és sötét-barna talaj mintegy hívogatott szántani vagy ásni; a nagy széna boglyák, a sűrű kalongyák s a szép törökbuza, megint a mi nyugoti államainkra emlékeztettek. Azt jegyeztem meg, hogy a buzakalászok s törökbuza csók nem voltak úgy kifejlődve, mint nálunk szokott. E termékeny ország előtt szép és reményteljes jövő áll s kétségkívül valósulni is fog, mint a mi nyugoti államainkban. Meglepett az, hogy a föld mindenütt oly gondosan van mívelve: jóllehet alig láttam egy-egy falut a messze távolban. Érdekes látványt nyújt az idegennek a földművesek öltözete, melyet ázsiai divatnak tartok. Szintén feltűnök a cigány hurubák, a mik nyomorult menhelyet nyújthatnak az illetőknek.

Mintegy 180 angol mértföldnyire Budapesttől a látvány hirtelen megváltozik s az útas oly meredek hegyek között találja magát, mint Salzburgnál. Ez már a tulajdonképeni Erdély, mely kétszerte nagyobb mint Massachusetts. Az a festői rész, melyet láttam, déli Michigant juttatta eszembe. Az erdélyi felföld vagy Székelyföld, melyet úgy irnak le mint egyikét a legszebb hegyes tartományoknak, távolabb van keleten. Ugy estve 10-kor érkeztünk meg s a mint reméltem, Kovács barátom az indóháznál volt, s vele voltak Péterfi Dénes helyb. lelkész, Boros György tanár s még egynehányan. Azt hiszem a többi utasok csodálkozhattak, a midőn minket egy kis körben levett kalappal láttak, míg Kovács barátom üdvözölt engem. A legelső teendőnk a volt, hogy az egyik vendéglőben vacsoráltunk s azután beszállásoltak Boros György fiatal tanárhoz, ki a legszivélyesebb gondozásban részesített. Örömmel emlitem fel, hogy a „Richmond Anna“ által alapított tanári széklet jelenleg e szép készültségű ifju tanár foglalja el, s szorgalmasan igyekszik, hogy a modern theologiai ismeretekben ne maradjon hátra. Fizetése, valamint a többi tanároknak is nagyon csekély. Minthogy a 18-ik évszázban egyházi javaiktól megfosztattak, saját erejükön állítottak új nevelő intézeteket, és egyesek kegyes adományai s önkéntes adakozásból tartják

fenn azokat: ezért még igen mérsékelt fizetést adhatnak. Természetesen háztartásaikat is jövedelmeik arányához képest egyszerűen és szerényen rendezik bé. A jövedelmük kevés: de szivők nagy.

III. A kolozsvári unitárius Consistorium.

Kolozsvár, szépfekvésű város, mintegy 30 ezer lakóssal, egyetemmel és számos nevelő intézettel. Van téli és nyári színháza, melyek közül az utóbbiban egy előadást én is megnéztem. Igen jó színészeik vannak. A „Nihilisták“ czimű darabot adták, melynek a tartalmát magyarázat után én is megértettem. Egy ilyen darabnak az előadását, azt hiszem, aligha megengedték volna ez előtt husz évvel.

Az unitárius főtanoda s templom egyik főutczában csaknem egymás mellett vannak. A consistorialis ülés vasárnap 8 órakor vette kezdetét a főtanoda helyiségében levő földszinti teremben, mely diszitve van jeleseik s külföldi hitrokonaik arczképeivel. Nem értem, hogy miért van egyházuk a püspöki szervezetre alapítva. A püspöki hivatal a legmagasabb az egyházban s a püspök az elnöke a consistorialis üléseknek az egyházi részről. A jelenlegi püspök Ferencz József, ki körülbelül 45 éves, kissé szikár és magas, szembetünő értelmes ábrázattal és finom modorral; a leghiresebb szónok az egyházában s méltán megérdemli a köztiszteletet és szeretetet, melyben részesül. Engemet a püspök balján levő nevezetes székbe ültettek, mely az első unitárius püspök Dávid Ferenczé volt, ki hiteért, mint martyr, fogságban halt meg 1579-ben. Azért tartottam ezt szükségesnek megemlíteni, hogy lássák, minő tisztelettel viseltetnek azon testület iránt, melyet képviseltem.

A consistorok, (a különböző körök egyházi és világi képviselői) ötvenen felül lehetnek; ezek alkották a szorosán hivatalos és képviselő testületet. E nemes gyülekezet szemlélete, mely benyomást tett reám. Erőtelmes, solid és vitéz faj, többnyire sűrű szakállal; ugyanaz a faj, mely 1000 évig védelmezte Nyugot Európát a tatár és török betörések ellen; ugyan az a faj, melyből a legderékabb Kossuth-huszárok kerültek ki 1849-ben. A gyülekezet mindenik tagja a legnagyobb komolysággal és odaadó figyelemmel kísérte a tárgyalások folyamát. A püspöki megnyitóban többször volt hivatkozás Angliára és Amerikára s midőn az én nevemet említette a szokásos zajos „éljen“ hangzott fel. Miután Kovács tanár angolul elmondta a püspök beszédét, én nagyon megilletődve s mélyen érezve azt a megtiszteltetést, kiváltságot, hogy egy ily testületet lehetek szerencsés üdvözölni, az alább közlött latin beszédet *) tartot-

*) A füzetben közölte latin nyelven; magyarul lásd Ker. Magv. VI. köt. 305. l. Szerk.

tam, a melyet, mint értesültem, nehézség nélkül megértettek, s egy második „éljen“-nel fogadtak. Alig szükség emlitenem, hogy mily melegen s elismeréssel fogadták az Amerikából jövő testvéries üdvözlést. Az ők hitöket, melyet 300 év lefolyása alatt oly kitartó buzgalommal ama távoli hegyek között a világtól mintegy elfeledve megőriztek, nagy mérvben erősíti a mi támogatásunk s bátorításunk. Valamint előttünk ismeretlenek voltak, úgy nekik is úgy tűnik fel Amerika, mint a képzelet országa. Mr. Brace látogatása óta, ki 1850-ben járt Erdélyben, csakis egy amerikai, Morison Róbert, tudósítása után hallottam róluk. Morison kedves emléket hagyott maga után s szüntelen emlegették. Kétségkívül ő volt az uttörő a közelebbi megismerkedésre; s ő megelőzte az én formális és hivatalos látogatásomat. Gyakran emlegették Hale barátunkat is, ki a budapesti hitrokokok között hagyott feledhetetlen emléket. (Ezután leírja az istenitisztelek menetét s templom belsejét; az éneklést egyhangunak tartja, s azt mondja, olyat még sehelse hallott, s úgy véli, hogy keleti eredetü.)

Az ünnepély szónokát — így folytatja — bámultam folyékony, erőteljes és lelkesült előadásáért, ámbár egy szót sem értettem belőle. Megható volt az, a mint mondták nekem, mikor a szónok könnyörgésébe felemlítette, hogy: a r o k o n s z e n v s z ó z a t a, m i n t f e h é r g a l a m b j ö t t h o z z o k a t e n g e r e n t u l r ó l. Templomozás után az ülés újból folytatódott 2 óráig, a mikor kezdetét vette a nagyszerű püspöki ebéd. Nem tudom, hogy felemlítsem-e önöknek a finom zamatu magyar borokat, melyekre méltán lehetnek büszkék, vagy a poharak kocczantását minden toaszt után. Ezek a magyarok mindnyájan ékesen szólók és született szónokok. Egyik a másik után áll fel minden elfogultság nélkül, s folyékonyan, erőteljesen és hévvel beszél, a nélkül, hogy zavarba jőne vagy gondolkozni kezdjen egy szó felett. S ez így tartott két egész óráig. Nagyon sokan emlegették az angolokat, amerikaikat s különösen az én missiomat. Az én személyemre angolul és latinul történt a köszöntés, mire én angolul feleltem, s mikor magyarul tolmácsolva lett, lelkes éljenzéssel fogadták. Legáltalább én olyanokat mondtam, a miket mélyen éreztem s a miket a szívem sugallott, hogy mondjak.

Utolsó jelenete az én rövid, de rendkívül érdekes látogatásomnak az indóháznál záródott bé egy búcsuvacsorával, a hová a szívélyes püspökön kívül többen kijöttek. A mint az indulásra a jel megadatott, újból felhangzott az éljen... S vajjon elfelejténém-e valaha az oly gyakran ismételt kedves magyar kivánságot: „Az Isten áldja meg, s vezérelje haza szerencsésen, kedves családjához!... Másnap reggel Budapesten az én szíves barátom Jakab Elek várakozott reám, s délelőtt Budapest nevezetességeit (Muzeum, Akadémia, Könyvtár stb.) néztük meg. Ha szavaim eljutnának innen hozzá, e perczen

is szeretném neki köszönetet mondani. Mert jóllehet, kevés időt szentelhettem a sok nevezetesség megszemlélésére, mégis élénken emlékezem vissza ama különös dáciai régiségekre, ama ritka ásványgyűjteményekre s a nemzeti képtár remek festvényeire. Szintén kedvesen gondolok vissza arra, hogy mily büszke volt a mi kísérőnk az akadémia épületében, a midőn megtudta, hogy ő egy amerikai küldöttnek mutogat holmikat. A „My lord“ angol szókat úgy látszik tudta, s mindegyre mondta: erre „My lord“; kérem tekintse meg csak azt a képet „My lord“.

IV. Mit esinálnak a mi barátaink?

Ha visszatekintek azokra a miket eddig elmondtam, úgy tetszik nekem, hogy nagy igazságtalanságot követnék el a mi barátaink- s hitrokoinkkal szemben, ha határozottabb ismeretet nem nyújtanék ama tevékenységről, melyet kifejtének, s a melyért méltán igényelhetik a mi tiszteletünket.

Magyarország, melynek Erdély most egy kiegészítő részét teszi, alkotmányos királyság s a jelenlegi uralkodója Ferencz József szintén alkotmányos érzelmű király, a miért a magyarok szeretik s népszerűnek tartják. Magyarországnak a területe épen akkora, mint Uj-Anglia, Uj-York és Uj-Jersey együttvéve; de a népessége sokkal kisebb. A 16 millió lakoságnak fele magyar. A magyarok erőteljes nép; büszkék nemzetiségükre, szabadság szeretők s függetlenségre vágyók; nyelvközvetítő, mely őket egy nemzetté fűzi s Európa többi népeitől teljesen elválasztja, erősen és nagy szeretettel ragaszkodnak. Nemzeti irodalmuk szépen ki van fejlődve s gazdag könyvekben, tudományos folyóiratokban, szépirodalmi s napi lapokban. A magyar faj tehát az, a mely minket közelebből érdekel, s a magyar nyelv a közvetítő, melyen a mi hitrokoinaink munkájokat és missiojukat végzik. Magyarország népességének másik fele különböző vegyes fajokból áll, a kik nem vegyülnek s olvadnak úgy össze a magyarokkal, mint a hogy egygyé lettek Amerikába a különböző nemzetiségek, ellenkezőleg megtartják nyelvöket, szokásaikat s még mint ellenségek állanak szemben, mint megtörtént 1848—49-ben.

Azután megemlíti a szlávokat, oláhokat, szászokat és németeket s leírja egyes tulajdonságaikat. A székelyeknek is leírja származásukat s őket magyar *Y a n k e e k n e k* nevezi s azt mondja: „Ez az a szívós, vitéz és életrevaló faj, melyről legtöbbször eddig beszéltem s a kik magukat a magyar faj valódi magvának tartják.“

Ezután megemlíti, hogy a reformatio mikép terjedt el Magyarországon s mikor kezdték az unitárius elveket hirdetni; miképpen enyésztek el az unitárius ekkleziák a tulajdonképpeni Magyarországon; de minden elnyomatás daczára

igy folytatja — Erdély keleti bércei közt az említettem derék székely nép szilárdan megmaradt az unitárius elvek mellett. Jelenleg 60 ezren vannak s épen oly hivek hitökhöz s oly erősen ragaszkodnak egyházi szervezetükhez mint valaha. Szerény jövedelmökből takarékosan intézik ügyeiket s nemes elhatározással haladnak öseik nyomdokain, nem tekintve arra, ha vajjon számuk százakra vagy milliókra megyen-e?! Öket épen úgy tekintetjük, mint az amerikai puritánokat, s a milyen missiót teljesítünk mi Uj-Angliában a szabadelvű kereszténység érdekében: ugyanazt teljesítik a mi hitrokonink Magyarországon. A népnevelésre s iskoláikra erejükhez képest nagy gondot fordítanak. Náluk nincs vallási türelmetlenség, mit bizonyít az, hogy iskoláikban a tanulók számának felerészét más vallásfelekezetűek teszik. Az erdélyi unitáriusok egyháza az a főforrás, melyből a szabadelvű kereszténység tiszta vize szétárad délkeleti Európában. És ezt a missiót függetlenül folytatják, valamint folytatták 300 éven át teljesen magokra hagyatva minden külföldi rokonszenv és segély nélkül. Ha néha a mi segélyünkhöz folyamodnak, az nem a tolakodás vagy az önerejükben való nem bizás jelének tekintendő: hanem a mi gazdagságunknak s kedvező körülményeinknek. Ha elveinkért, hitnézeteinkért áldozni akarunk: kedvesebb s hasznosabb dolgot nem cselekedhetünk, mintha öket nemes munkájukban támogatjuk. És én ezt tiszta és erős meggyőződésből mondom; mert jóllehet az én időzésem köztök nem terjed annyi napra, mint a Morisoné hetekre, s ö ezer meg ezer olyan körülményt ismer családi és egyházi életüket illetőleg, a mikről én semmitse tudok, de azok a miket láttam s tapasztaltam a központban létem alatt: teljesen meggyőztek engem arról, hogy az ök gondolkozásmódjuk határvonalai a miénkkel párhuzamban haladnak. Ugyanazok a kérdések, töprengések, kötelelességek és remények foglalkoztatják öket, a melyek itt minket. Jelesebb ifjaiknak Angliában való neveltetése, kik az angol nyelv segítségével a modern eszmék megismertetését nagyban elősegítik, sokat teszen e tekintetben. Eltekintve mindentől az általános eredmény ugyanaz t. i. a testvériség érzete, a rokonszenv ugyanazonossága, egyesülés ugyanazon munkásságban és reményben: ezek azok, melyeknek a mi magyar hitrokonaink ügyét nagyon kedvessé kelzene tenniök közöttünk.

K.

RICHMOND ANNA.

1810—1881.

A ki a magyar unitárius egyház ujabbkori történetét hivatva lesz megírni, annak az angol és amerikai unitáriusok szellemi és anyagi befolyását különös figyelemre kell méltatnia. Az angoloknak és amerikaiaknak sajátosságos jellemvonásuk az, hogy a mily tevékenyek a hét folytán az anyagi dolgokban, éppen oly hűvek a vasárnapon azokban, a melyek a lelki életre tartoznak. És e buzgóságuk nem hogy csökkenne, hanem folyton növekedik, annyira, hogy ők a leghatározottabban megczáfolják azt a föltevést, hogy a szellemi felvilágosodással és anyagi gazdagsággal nem fér össze a vallásosság. Családi és társadalmi életük egyaránt a vallásos buzgóság bélyegét viseli magán. Eppen mintha róluk lett volna mondva: „ti egy választott nemzetség, királyi papság és szent nép vagytok, melyet Isten sajátjának tart, hogy hirdessétek hatalmas dolgait annak, a ki titeket a sötétségből a csodálatos világosságra hívott“, — a világ minden részében megjelennek az evangéliummal kezökben. Hozzáuk — unitáriusokhoz — mint szellemi rokonaikhoz jöttek, hogy őseink történetét megismerjék, s nagy apostolaik eszméit terjeszszék. A magyar egyházi irodalomban vehetők észre nyomai hatásuknak. De nemcsak szellemi, hanem anyagi befolyásuk hatását is érezzük, mert ha Channinget, Parkert és Martineaut a magunkénak mondjuk, a miénk: ifj. Fretvell János barátai nagy seregével. Richmond Anna is ezekhez tartozik, méltó azért, hogy életét röviden megismerjük.

Richmond Anna Rhode Island állam Providence nevű helységében született 1810-ben deczember hó 15-én. Ifjúkori életéből nem sikerült semmit megtudnunk. 1831-ben augusztus hó 15-én ment férjhez. Házassága 40 évig állandó boldogságban folyt le és több gyermekkel lón megáldva. A családi kör központja és elevenítő lelke volt. Ott szava mindig ihletés, jelenléte — még utolsó éveiben, hosszas betegsége alatt is — állandó áldás volt. Számos maradékai szívébe soha ki nem törölhető jegyekkel véste be az anya szelid vidámságát, a nagyanya gyöngéd rokonszenvét és bölcs tanácsait.

Ha arczképét — mely az unitárius egyh. képv. Tanács termét disziti — megtekintjük, annak vonásaiból a határtalan jószág, az igazi szeretet, a keresztényi megelégtültség, tiszta értelem és nemes érzelemről kell meggyőződünk. Ha a nyílt homlokot, az azt koronázó ősz fürtöket és a lélek kettős tük-

rét a szelid szemeket egyszer megláttuk, többé ki nem törülhetjük képét emlékünkből.

Ennyiféle jósággal telt sziv, kivált ha még mint ő, anyagi kincsekkel is rendelkezik — nem maradhat meg abban a körben, a melyet egy család nyujt, bármekkora legyen is az. Richmond Anna széles körben volt ismeretes mint jóltevő nő, mert életszabályát: „ingyen vettétek, ingyen adjátok“ hiven követte. Szülő városa folytonos gondja alatt állott, de azért megjelent ott is a hová semmi szoros viszony nem fűzte.

Hogy csak a legnevezetesebbeket említsük meg:

1872-ben a cambridge-i egyetem leégésekor az adakozók névsorát 2,000 frttal (1000 dollár) ő nyitotta meg; a cambridge-i unitárius papnöveldének 8000 frtot ajándékozott. Ugyanez időtájban 1875-ben kötelezte le a magyarországi unitáriusokat örökös hálára és tiszteletre maga és neve iránt. A Richmond Anna figyelmét ifj. Fretwell János hitrokonunk és barátunk hívta fel a magyarországi unitáriusokra és ő azonnal 5000 dollárt ajánlott fel egy rendes tanárnak 500 dolláros évi részletekben való kiadásra. Szándékát egy levél kíséretében hozta tudomására az Egyh. Főtanácsnak, s ugyanakkor azt a kívánságát is kifejezte, hogy „a tanári állásra megválasztandó egyén unitárius legyen, jeles készültséggel és feddhetetlen jellemmel bírjon. Az Egyh. Főtanács válaszsza meg a Paget János jóváhagyásával.“ A tanítandó tárgyak meghatározását az Egyh. K. Tanácsra bízta.

E tanszéken eddigelő Hajós Béla, és e sorok írója működtek. *)

Richmond Annánál az érző és áldozatkész sziv mellett nem hiányzott a tiszta értelem sem, mert ha nem is tartozott az ugynevezett „nagy észtehetségek“ közé, de közönségesnek sem volt mondható. „Nála a nőies tartozkodás — mondja Hedge lelkész a koporsójánál tartott beszédben — párosulva volt férfias értelemmel, tiszta és önálló gondolkozással, annyira, hogy theologiai vagy társadalmi kérdésekben is mindig meg volt saját nézete. Vallásbeli véleményét nem szerette másokra erőszakolni.“

A mily boldog és megelégtült volt családi élete negyven év alatt, míg mindent szívének ohaja szerint tehetett meg, éppen oly fájdalomteljes volt az utolsó tíz év alatt. Mintha tán azt kellett volna megmutatnia, hogyha a mások nyomorát sajátjává tudta tenni, a magáét elviselni is lesz ereje, e tíz év a megpróbáltatások ideje lett. Egy gyógyíthatlan betegség kö-

* Az Egyh. Főtanács ohajtotta volna a tőkét állandósítani és kamathalmozással oda nevelni, hogy örökre biztosítva legyen, de ez nem sikerült, mivel a gyakorlati amerikai, segílyt csak a jelen szükségre nyujt s a jövő biztosítását azután megköveteli. Az 5000 dollárnyi összegből jelenleg -- hat évi használat után — Allen H. J. tanár ur értesítése szerint még 4000 van meg a jókezelés következtében s így a tanszék fizetése még tíz évre biztosítva van.

vetkeztében sokszor volt közelebb a halálhoz, mint az élethez, de mindannyiszor újra éledt, minden lehellettel új erőt, új keletemet nyert s ismét osztogatta anyai jó tanácsait.

Ő megpróbáltatott és boldog, mert kiérdemelte az életnek ama koronáját, a melyet az Úr az őtet szeretőknek ígért. 1881 január 25-én következett be az annyira várt pillanat. Valószínűleg ez is csendben és a rokonok zárt körében telt el, mint egész élete, mert haláláról a lapokban kevés említés tétetett. A mily „öröm hír“ volt neki az orvos utolsó nyilatkozata, oly szomorú volt az övéire nézve. Nekünk csak későre jutott tudomásunkra a leverő hír. Lelkésze sirbeszédében így vigasztalta a gyászolókat: „ne hullassatok könyeket, mert ő oda költözött a hol a boldogok serege régóta várja kegyes és szeretetreméltó lelkét.“ Mi pedig örvendjünk azon, hogy érezhettük egy ily nemes lélek érintését, tiszteljük emlékét és példája lelkesítsen oly valóban keresztényies életre, mint a milyennek az övét, e töredékes vázlatból, megismerők.

BOROS GYÖRGY.

Dr. BELLOWS HENRIK EMLÉKÉRE.

Dr. B e l l o w s H e n r i k, a hirneves amerikai unitárius lelkész és kitünő szónok, folyó év január hó 30-án, életének 68-ik évében, 43 évi papi szolgálat után váratlanul meghalt. Nemcsak az egyházi, hanem a politikai lapok is Amerikában és Angliában a legnagyobb részvétellel emlékeztek meg róla; s úgy tüntették fel, mint egy valóságos minta-embert. Az amerikai s angol unitárius papok a közelebbi vasárnapokon mind róla beszéltek s hallgatóikat az ő nemes és bámulatos példája követésére buzdították. Az ő élete olyan gazdag nemes tettekben s humanus cselekedetekben, hogy nem tudjuk mit emeljünk ki a sok szép jellemvonás közül, miket róla angol és amerikai hitrokonaink egész rajongó szeretettel és lelkesedéssel elmondanak. Mi különösen, mint lelkészt, mint valódi hivatott apostolát az unitárius vallásnak, kívánjuk feltüntetni.

Egy bostoni kereskedőnek volt a fia s már 7 éves korában mondogatta, hogy belőle pap lesz. Kitünő nevelésben részesült; a latin, görög, francia, olasz és német nyelveket jól birta. Theologiai tanulmányait Cambridge-ben a „Harvard“ egyetemen végezte. Channing volt az eszményképe és mestere. S azt jegyzi meg egyik szónok, hogy a Channing művét az Egyesült Államokban ő folytatta tovább s fejezte be. Először Mobilebe hívták meg lelkésznek 3000 dollár évi fizetéssel (6000 frt), de itt, a rabszolga kereskedés szomorú látványától megirtózva, kevés ideig maradt s elment New-York-ba, hol a „First Congregational Church“-nek lett lelkésze. E volt itt az első unitárius ekklézsia. S minő változás van ma az unitárismust illetőleg! Dr. Bellowsnak a New-Yorkba menetele fontos eseményt képez az amerikai unitáriusok egyháztörténelmében. 1839-ben jan. 2-án szentelték fel, s így az utolsó prédikációja, melyet halála előtt tartott, paposkodásának 44-ik évére esett. Az ekklézsia, mikor oda ment, szegény, gyenge és csaknem oszlófélben volt; de az ő vezetése alatt virágzásnak indult. Mint kitünő szónok és felolvasó, rövid idő alatt nagy nevet vívott ki magának, s egy ember-öltőn keresztül ő volt a legkedveltebb és népszerűbb szónok minden nyilvános alkalomnál Amerikában. Kis ekklézsiáját bámulatos gyorsasággal népessé teremtette, s a „Divine Unity“ (istenegység) templomot építtette. Később ez sem lévén már elég hallgatóinak a befogadására, a gyönyörű „All-Souls“ (minden lelkek) templom épült számára, mely maig is a nevezett ekklézsia tulajdona. Hogy

minő szellemben működött s milyen volt az ekklézsiája: tanúsítja az, hogy évenként 40—50 ezer frt jövedelme volt. Hogy minő küzdelmeket s akadályokat kellett New-Yorkban kezdetben legyőznie: álljanak itt saját szavai s az ő kitartó munkássága szolgáljon mintegy bátorító példaul nekünk is a mi budapesti vállalatunk kivitelére.

„Midőn ez idegen városba jöttem — így szól — nagy feladat állott előttem. Oriási lelki erőre s kitartásra volt szükségem, hogy amaz ellenséges felekezetek között, melyek megvetéssel, bizalmatlansággal és utálattal viseltettek a mi hitünk iránt, megállhassak. Valójában nagy bátorsággal kellett annak a világi embernek birnia, a ki abban az időben unitáriussá mérészelt lenni. Aztán az unitárius testületben sem volt akkor egység. A bigottságon kezdve a materialismusig ezer meg ezer akadálylyal állottam szemben: szóval egész philisteusi harcot kellett vívnom. E nehéz küzdelemben szinte belehaltam. Egy alkalommal a 10-ik év végén, a szószékbén elájultam s csaknem egy évig betegeskedtem. És mind ez a túlterhelt munkásság s az idegek kimerülése miatt történt. De ekklézsiám hovatovább mindinkább növekedett, erősödött s oly individualis jellegét öltött, mely ismertté és tiszteltté tette. Husz év alatt pedig oly solid és szabad testületté fejlődött, melynek befolyásra és tekintélyre nézve nem volt párja a városban; a mi pedig a jellemet és vallásos hitet illeti, nem volt párja sehol. Valójában szinte hihetetlen, hogy milyen ritka műveltségű és nemes lelkületű férfiak és nők alkották gyülekezetünket; s hogy minő hatást gyakoroltak az ekklézsiánk tagjai ugy a város, mint az ország ügyeire: az igazán kivételes. És hogy ez eredményt sikerült elősegítenem: az életemnek legfőbb dicsősége és öröme.“

Dr. Bellows csakhamar megbizott vezetője lett az amerikai unitárius ügyeknek. Mindenütt ott volt szóval és tettel. Hogy az „Antioch Collegium“ az unitáriusok kezébe került, azt az ő előrelátásának s erélyének lehet köszönni. Hanem a „Harvard“ papnevelő intézetnek maradt mindvégig loyális fia. Ennek javára többet gyűjtött 140 ezer dollárnál. A meadville-i papnevelő intézet szintén az ő munkássága által nyert szélesebb alapot. Semmi sem került ki az ő figyelmét, a mi által az unitárius eszméket terjeszteni lehetett. Több lapot szerkesztett minden anyagi haszon nélkül. Ilyenek voltak: „Christian Inquirer“, „Liberal Christian“, „Christian Examiner“. Száz meg száz vallásos tartalmu tract (röpirat) jelent meg tőle, a mint az alkalom kívánta. Beszédjeiből egy kötetet adott ki, melyben theologiai ismeretének gazdag tárházát mutatja be.

Hale jeles egyházi író ugy nyilatkozik, hogy az amerikai unitárius írók közül, Clarke-ot kivéve, senkinek sem olvasta az orthodox papság a beszédeit annyira, mint az övét; s még pedig egyfelől némi féltékenységgel, másfelől pedig nagy

gyönyörűséggel. Különösen a szónoklati remek beszédek közé tartoznak azok, melyeket a Channing születésének századik évfordulója, s a Channing emlék-templom felszentelése alkalmával tartott. Minden irodalmi termékét: választéki tisztaság, könnyedség, gazdag képzelő tehetség, nagy szónoki erő, s a szemlélő és reflektáló képességnek szerencsés egyesítése jellemzik. Főleg mint röktönző szónok páratlan volt az Egyesült Államokban. Midőn az unitárius elvek iránti hő szeretet által lelkesítve szónokolni kezdett: ékesszólása leirhatatlan és ellenállhatatlan volt. Vallási dolgokban inkább conservatívnak mondható. Szerinte a Katholicismus a hitet a szabadság feláldozása árán ápolja; a protestantismus pedig szabadságra vezethetne hit nélkül. Ő abban a meggyőződésben volt, hogy a protestantismus elvei tulságba vive, veszélyeztethetnék az erkölcsöt és társadalmi rendet.

Dr. Bellows a valódi szeretet és hit embere volt. Mint emberbarát szintén kitörölhetetlen betűkkel írta be nevét honfitársai szívébe. Ugyanis a polgárháboru kitörésekor mindjárt egy „egészségügyi bizottság“ (Sanitary Commission) felállítását indítványozta, melynek elnökéül 1862-ben Lincoln köztársasági elnök őtet nevezte ki. A „Daily News“ szerint: „hasznosabb szolgálatot ez időben senkisémet tett hazájának, mint Dr. Bellows; ő volt e bizottságnak vezető feje s éltető lelke. Hol szomorúság s kétségbeesés volt: ott mint optimista jelent meg.“ S e terhes hivatal mellett is minden vasárnap predikált ekklézsiájában, kivéve egy esetet, a midőn Californiába utazott, mely alkalommal az „arany államból“ egy millió dollárnál többet hozott a sebesültek ápolási költségei fedezésére.

Nagy érdeme Dr. Bellowsnak az, hogy az amerikai unitárius ekklézsiákat ő hozta szorosabb és solidárisabb kapcsolatba egymással. A polgárháboru bevégezésével hatalmas befolyását s nagy népszerűségét arra használta fel, hogy a szét-szorva levő unitárius egyházakat egy solid szervezet által egyesítse. Így hozta létre 1865-ben a „Nemzeti Conferenciát“, melynek elnöke volt 1880-ig.

Dr. Bellows a „Nemzeti Conferenciában“ is főszerepet vitt s ő volt az amerikai unitáriusoknak, ha nem is hivatalos, de valóban elismert feje. Ő maga is érezte, hogy: szinte egy püspök teendőit kell teljesítenie. Nagy befolyásának teljes tudatával bírt, de avval sohasem élt vissza. Sok esetben inkább lemondott a maga nézete érvényesítéséről, mintsem ezáltal meghasonlást idézzen elő. Kitüntetésekre nem vágyott. Papi hivatalát nem mellékes, hanem egyetlen és legelső kötelességének tartotta. Főtörekvése oda irányult, hogy embertársait a szeretetben Krisztushoz hasonlókká tegye. Világra szóló munkát, mely hírnevét megalapítaná nem irt; ő másként akarta hivatását betölteni: a közéletnek, a közügyeknek volt fáradhatatlan munkása. Ezért mondá Clarke, hogy: „ő azon

emberek közé tartozott, a kire szükségünk lenne, hogy örökké éljen.“ Az unitárius névnek, mely iránt Amerikában is sokáig előítéletesek voltak, nagy tiszteletet s elismerést szerzett. S hogy az unitarismus a közelebbi időben oly szép virágzásnak indult, s oly nagy hatalommá lett az Egyesült Államokban: kétségkívül ebben Dr. Bellowsnak oroszlánrésze van. Méltán tehettek tehát a róla való megemlékezés egyik czikkének ezt a czimet: „A lehullott cedrus.“ Méltó az az általános részvét, mely a bánatos özvegy és két fiu vesztésében osztozik.

Hát vajjon minket nem ért-e nagy vesztés az ő váratlan elhunytában? . . . De igen; mert ő nemcsak nekünk unitáriusoknak, hanem általában a magyar nemzetnek is őszinte, lelkes barátja volt. E sorok írójának szerencséje volt személyesen is ismerni s vele baráti viszonyban lenni. Mikor 1872-ben, Londonban, először vele találkoztam, legelső szava is a volt: „Önöknek csak egy nagy profétájuk s rendkívüli emberük volt: Kossuth. Nagy örömmel gyűjtöttem pénzt felolvasásaim által az ő s többi hontalan társai számára.“ Midőn 1873-ban, Budapesten, az első unitárius Conferentiát tartottuk az angol és amerikai hitrokonok részvételével: Dr. Bellows volt a legelső, ki a Conferentiában résztvett Hale urat bazarékezték üdvözölte s a Channing és Pristley tanszékek költségei fedezésére kívánt összeg gyűjtéséhez nagy mértékben hozzájárult.

Legnagyobb gyönyörűségét abban találta, hogyha vagy egy új unitárius templomot nyithattak meg. Folyó évi jan. 3-ról kelt levelében így ír egyik londoni barátjához: „A mi célunk az, hogy az unitárius ekklézsiák számát szaporítsuk; mert valahányszor egy új templomot építünk, meg vagyunk győződve, hogy egy olyan fát ültettünk el, mely a jövő nemzedék számára a szabadság és igazságosság gyümölcsét fogja teremni.“ Ily nyilatkozat után elképzelhetjük, hogy mily örömmel vette a budapesti állandó unitárius ekklézsia megalakulásának híret. S a mint a mult ősszel itt járt Allen tanár hitrokonunk írta, egész lelkesedéssel ígerte meg szives közreműködését a magyarhoni unitáriusok ügye érdekében. Fájdalom! nemes szándékában meggátolta a halál. Pályafutását munka közt végezte be. Utolsó utja is missio volt az unitárius ügy érdekében. Az elhunyt derék lelkész egész életét az unitarismus terjesztésére szentelte s példát adott nekünk, hogy a mint ő cselekedett, mi is úgy cselekedjünk. Vajha számos követői akadnának mind közöttünk, mind a tengeren túl levő hitrokonink között!

KOVÁCS JÁNOS.

LEVELEZÉS.

Nyomát, 1882. február 8.

EGYHÁZI ÉLET A M. EGYHÁZKÖRBE.

Míg önöket szerkesztő urak a városok társadalmi öröme és élvezete gyakran egy-egy barátságos társadalmi körben vonják össze, addig mi falusiakul elszigetelten egymástól, néma magányosságban számlálgatjuk le egymásután eltűnő napjainkat, néha-néha egyes kis provincialis városkába, vagy községbe szólít a meghívó, figyelmeztetve, hogy az élvezetnek, az örömeinek is áldozni kötelességünk. A papságnak is tán nem ártana, ha a hosszú, unalmas téli napokban egy-egy barátságos összejöveteleket rendezne, hogy ne csak hivatalos functióink alkalmával találkozzunk egymással; hátha a barátságos érintkezés egyházunk és önmagunk épületére válna!

Hej, de mi e tekintetben távol estünk egymástól, csak hivatalos teendőink hoznak néha-néha össze; ép azért hivatalos ügyeket vagyok bátor jeles folyóiratukban felemlíteni:

Köri vizsgálószékünk a [napokban végezte be visitatiói körutját, buzgó és törvényszerű esepesünk nem tekintett a szív keserves fájdalomára, melyet szeretett nejének a gondos és hű családanyának elvesztése okozott, nem a sok kellemetlenségre, az idő viszontagságaira és a roppant fáradság- és kitartással járó munkálkodásra, hanem Győrfi Sándor h. jegyző ur buzgó segítségére mellet a legnagyobb odaadással rendezte ekklézsiáink ügyeit.

Büszkék lehetünk arra, hogy körünkben az arra hivatottakban nem hiányzik a buzgalom, a mit én nem annyira a rendszernek, mint a mély kötelességérzetnek tulajdonítok. — Ezelőtt, ha jól emlékszem két évvel, felállított a körrelkészség, az egész egyh. kör felosztott két tankerületre, iskolavizsgáló lelkészekké választottak: Rédiger Géza szabédi, Szentmártoni Kálmán szt.-mártoni, lelkész urak, kik a legnagyobb buzgalommal végzik feladatukat, az idén Rédiger Géza lelkész ur vizsgálta meg a nyárárdmenti iskoláinkat, mindenütt az ő hatalmas szónoklatával lelkesítette és buzdította hűveinket a nevelés érdekében. Azt nem lehet elvitatni, hogy a népnek van érdeke minden jóra, szépre és nemesre, s azt sem, hogy hiányoznának a lelkesítő ügybajnokok; de van egy nagy akadály, mely a megvalósítás eleibe áttörhetetlen kőszirtként emelkedik, ez a nyomasztó anyagi körülmény, a miért sok üdvös és nagy horderejű eszmének megvalósításáról le kell mondanunk. Mind amellet a sok megpróbáltatások közepett is találtunk oly eseményre is, mely lélekemelőleg hat, mint a vallásos buzgóság; a közügyek iránti meleg érdekeltség stb. Én kevés hivataloskodásom ideje alatt, mint fénylő pontot a legnagyobb lelki örömmel jegyzem fel a közügyek iránti meleg érdekeltséget a nyomati ekklézsiában.

Tán hosszúra is nyult leveletem azzal az őszinte kívánalmam kifejezésével végzem be: hogy segítjen meg az isteni gondviselés mindnyájunkat, hogy többször is találkozhassunk e helyen! *)

Nagy János, unit. lelkész.

*) Szívesen látjuk. Szerk.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Texts and margins of the revised New Testament affecting theological doctrine, briefly reviewed by G. Vance Smyth B. A. Theol. et Phil. Doctor.

A Ker. Magv. XVI. köt. 5. füzetében terjedelmesen volt ismertette az angol Uj-Testamentum revisiója, s jelezve volt az is, hogy az a biblia régi szövegében lényeges változtatásokat tett. A fennebbi című munka, mely a ma élő unitárius és liberalis theologusok egyik legjelesbjének tollából került ki, a legvilágosabb érvekkel bizonyítja be, hogy mily téves azon orthodox theologusok nézete, a kik azt szeretik hinni, hogy az új munka dogmájukat nem érintette. Sarkalatos elveik a háromság, a Krisztus Istensége, Krisztus imádása, az elégtétel vagy egészen meg vannak döntve, vagy tarthatatlanul meg vannak ingatva. I. Ján. 5. 7, 8. a hol „mert hárman vannak, a kik bizonyóságot tesznek az Atya, az Ige, és a Szentlélek és ez a három egy“ ki van hagyva mivel hamis beillesztés volt. I. Tim. 3, 16. többé nem bizonyíték a Krisztus Istensége mellett, mivel „az Isten megjelent a testben“ tételből az Isten szó kimaradt (Csel. 20, 28. Róm. 9, 5. stb.-re vonatkozólag l. az idézett ismertetést). Isten imádását ez új Testamentum már nem tanítja, mert Fil. 2, 10-ben „a Jézus nevére minden térd meghajoljon“ helyett most az van, hogy: „a Jézus nevében minden térd meghajoljon“, ezen kívül pedig több tisztán erre célzó hely nincsen. Az Isten egysége újabb megerősítést nyert Ján. 5, 44-ben: „csak Isten“-nek „egyedüli Istenre“ változtatása és hasonló módosítások által. A kezünk alatti kis mű minden vitatott dogmai tételt éles elmével és erős bizonyítékokkal sorol elő s csak is nagy konoksággal lehet azt mondani e tényekkel szemben, hogy a régi elvek nincsenek megingatva.

Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelő I. II. III. füzetei megjelentek. Főbb cikkek: Az új idő reménye. Czelder Márton. A zsinat után. Figyelmező. A felekezeti autonomia mértéke az iskola ügyben. Melegh Gyula. Az apostolok tanúbizonyágtétele Bersiertől Soltra Gyula. Felsőbb oktatásunk fonáksága. Nagy Ignácz. A beteglátogatás. Biki Károly. A Veresmarti Illés emlékezete. Kálmán Farkas. (Veresmarti baranyai püspök emlékezete Bod Péter kéziratából vétetett, melyet Koncz József fedezett fel a marosvásárhelyi Teleki könyvtárban, s azt a szomorú vitát tartalmazza, mely a ref. Veresmarti és az unitárius Alvinczi György között Nagy Harsányban a török bég e'nlöklete alatt folyt, s mely Alvinczi felakasztásával végződött.) Ezekon kívül a rendes gazdag tartalma rovatok.

Protestans Pap. 2. sz. tartalma: A III. zsolttár. Az egyh. adó végrehajtásának ügyéhez. Egyh. beszéd. Az első bűn. Harangszentelés. Keresztelési beszéd. Egy kis csöndes polemia. Irodalom. Különlélek. E gyakorlati szakközlönyt ismételten ajánljuk.

A Ballagi Mór lapja a Prot. Egyh. és Isk. lap 25. évfolyamába lépett. Szerkesztő több oknál fogva felhagyott azzal a tervvel, hogy 25 éves fenállását dolgozó társai élettrajzána közreadásával ünnepelje. Annál több oka van ünnepelni minden magyar protestánsnak a szerkesztőt, ki 25 év alatt lapjával megbecsülhetetlen szolgálatokat tett a magyar protestantizmusnak. És a midőn iránta legjobb üdvkívánatainkat fejezzük ki a jubileumi év alkalmából, becses lapját lelkészeink figyelmébe annál inkább ajánljuk, mert a magyar protestantizmus életének legerősebb hullámveréseit, s a különböző árnyalatoknak képviselőjét e lap szabadszemlémű szerkesztésében és beosztásában találjuk fel. Ára egész évre 9 frt; félfévre 4 frt 50 kr. Szerkesztő és kiadó-hivatal Budapest IX. ker. Kinizsy utca 29. sz. 1. em.

Az Erdélyi Protestans Közlöny újévtől kezdve „Protestans Közlöny“ cím alatt jelenik meg, mely címváltoztatás az öt ref. egyházke-

rület egyesülésének a kifolyása. Ajánljuk a jelesen szerkesztett lapot a lelkészek figyelmébe, mely mind amellet is, hogy czímet változtatott, az erdélyi ev. ref. egyh. kerület érdekeit fogja az egyesült öt ev. ref. kerület egyetemes érdekei mellett különösen szem előtt tartani. Ára egész évre 6 frt. Szerkeszti és kiadja Szász Domokos Kolozsvárt.

Az Általános Tanügyi Közlöny, az aradvidéki néptanító-egylet lapja 1882-től kezdve negyedik évfolyamába lépett s újabb és finomabb kiállítással és változatosabb tartalommal jelenik meg. Ajánljuk a tanítók és tanügybarátok figyelmébe. Szerkesztő: Gyöngyössi Rudolf. Kiadó Millig József. Arad. Előf. ár egy évre 4 frt; félévre 2 frt.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az egyházi bíróságokról a képviselőházban Polonyi Géza képviselő ur az igazságügyministerium költségvetése tárgyalása rendjén mondott beszédében egész költői rythmusokban nyilatkozott. Phantasiájának merészségét leginkább kitüntette a mi egyházunkkal szemben s miután a r. kath. szentszékek, valamint a protestans egyházi bíróságok felett siralmait elpanaszolta, a miénkről a többek között ezeket mondotta: „az unitárius egyházi szék alig hogy megkezdette működését itt a fővárosban, néhány nap alatt áttértett, el is választott törvényes nejétől távirati uton egy gazdag bárót, a ki mielőtt törvényes neje csak értesítve is lett volna, már házasságra is lépett egy fürdői ismerettséggel, égve szerelemtől, egy nővel, a ki halálos ágyán biztosította őt viszont szeretetéről. A gazdag férj meghalt és most két gyászba borult özvegy perlekedik azon, hogy melyik legyen a nevető örökös.“ Polonyi Géza urnak ezen állítását Székely Elek képviselő ur és egyházi tanácsosafia, igen természetesen, szó nélkül nem hagyhatta s arra egy minden tekintetben sikerült beszéddel felelt meg, határozottan visszautasítván abban P. G. urnak egyházunk elleni ezen méltatlan megtámadását s szintoly határozottsággal kijelentvén azt is, hogy a távirat utján történt elválasztást subjective képtelenségnek tartja. Erre P. G. ur azt mondotta, hogy ő a táviratot csak képtelenen használta; aztán felmutatta az okmányokat, a melyeknek alapján a szóban levő válóperben egyházi bíróságaink ítéletet hoztak, s ezzel előbbi állítását önmaga megczáfolta, a mint ezt Székely Elek képviselő ur másodszeri felszólalásában szintén kijelentette.

Kapcsolatban a fennebbiekkel örömmel jegyezzük meg azt is, hogy Derzsi Károly, budapesti lelkész társunk az „Egytértés“ című lapban azonnal egy nyilatkozatot adott be, a melyben P. G. képviselő urnak egyházi bíróságunkra vonatkozó nyilatkozatát szintén tévesnek nyilvánította. Erre ugyancsak az „Egytértés“ ben P. G. ur válaszolván, itt is kijelentette, hogy ő az országgyűlésen a táviratot csak képtelenen használta, értvén ez alatt a válóper gyors lejárataását, a mennyiben a szóban levő báró 1881 mártius elején átállván, ugyanazon év június havában már újabb házasságra lépett. A képviselő ur előtt tehát egy válópernek 3-4 hó alatti lejárataása igen gyorsnak tetszik. De a jelen esetben még egy más körülmény is fenforog, a mit a képviselő ur teljességgel nem veit tekintetbe, pedig az okmányok kezei között voltak. Az a báró ur t. i. a kire a képviselő ur hivatkozott, már 11 évvel azelőtt, hogy unitáriussá lett, előbbi nejétől a n.-szombati érseki szék által a róm. kath. egyház canonai szerint el volt választva. A mint értesültünk, Derzsi Károly lelkész társunk a P. G. ur felhívására adott viszonzásában e körül-

ményt is felhozta s általában a P. G. ur válaszában minden pontjára megfelelt; de az „Egyetértés“ jónak látta a kérdés további vitatásának útját állani s a D. K. barátunk viszonzválaszát nem adta ki. Részünkről sem kívánjuk tovább fejtegetni a kérdést. A míg a törvény védpaizsa alatt állunk és járunk, addig egyesek megtámadásáért nincs okunk aggódni.

A közéleti törvényjavaslat tárgyalása a közoktatásügyi albizottság által még nem fejeződött be. Egyházuuk részéről, mely eleinte mellőztetett, utólagosan behívták Kőváry László isk. felügyelő gonátnokot, ki a tárgyalás folyamán többször is szólott. A törvényjavaslat a tanárképzésre és a tanárok számára stb. oly megállapításokat tartalmaz, melyek ha elfogadhatnának is, szépen írott törvénynek maradnának, mint a népoktatási törvény, melyet keresztülvinni minden igyekezet mellett annyi év alatt sem sikerült. A lutheranus és református egyházak képviselői feliratilag és élőszóval is kifejezték hogy a felügyeleti jognak a törvényjavaslatban tett szabályozása benyulás a protestáns önkormányzatba. Mi e törvényjavaslatot megelőztük abban is, hogy főtanácsunk 1881-ben kimondotta, miszerint csak tanári oklevéllel bíró egyének fognak ezután gymasiumainknál alkalmaztatni, de több oly pontja van az V. és VI. fejezetnek, melyeket kifogásolnunk kell, s melyekre nézve teljesen csatlakozunk a többi protestánsokhoz. Ilyenek: a tanárok létszámának megállítása, az alapok kezelésének ellenőrzése stb.

Kolozsvári főtanodánkban a félévi közvizsgálat f. évi jan. 26-án és a következő napokon tartott meg az Egyh. Képv. Tanács részéről jelenlétben mint vizsgabiztosok: Főt. Ferencz József, az iskolák főfelügyelője, Tkts. Kőváry László, isk. felügyelő gondnok, ki épen a vizsgák céljából jött le Budapestről, hol ez idő szerint tartózkodik; Mltgs P. Horváth Kálmán, isk. felügyelő gondnok, ki Zsukról rándult bé; továbbá Mlgs. Berde Mózsza, Tkts. Molnár Sándor, Jánosi Gergely, Benedek Áron és Szabó Mózes egyh. tanácsos és nevelésügyi bizottsági tag urak. A bizottság örömmel adott jelentésében kifejezést annak, hogy a főiskolában a tanítás a legjobb sikerrel vezetetik, örömmel látta, hogy a tanulók közül többen mint rendkívüli tantárgyat tanulják az angol nyelvet és abban igen szép előhaladást tettek. El vizsgálat sikerét annál inkább kell jelezni, mert az érdemszámok a legszigorubb mérték szerint vétettek. A bizottság arról is meggyőződött, hogy az Egyh. képv. Tanácsnak a főiskola emelésére irányított intézkedései gazdagon gyümölcsöznek. Nemcsak unitáriusok, hanem más vallásfelekezetűek közül is sokan taníttatják gyermekeiket főiskolánkban. A népesség folyton emelkedik, úgy hogy az iskola egyik szárnyának minél hamarábbi kiépítése elodázhatatlan szükség. Virágzás föntézetünknek!

Az alsó-járai ekklezsiában, mint onnan tudósítanak a vizsály teljesen véget ért. Már több hó óta állottak egymással hadi lábor a pap és a gyülekezet egy része. Most azonban T. Csegezy Mihály köri gondnok előzetes közbelépése nyomán Csegezy László k. jegyző urnak a f. évi febr. 8-án tartott vizsgáló szék alkalmával sikerült a vizsálykodó felek közt békét eszközölni és minden egyonellenséget elenyésztetni. A nép ujongó örömmel fogadta a kibékülést. Örömmel jelezzük mi is a béke létrejöttét.

Papi beköszöntés. Az abrubányai unitárius ekklezsiába, mely Mózes András lelkesznek Kolozsvárra jövetelével üresedésbe jött, a Főt. püspök ur az ekklezsiától ráruházott választó jogot használva Barabás Ábel kolozsvári isk. főnököt és végzett papnövendéket nevezte ki, ki állomását közelebbről egy

szépen kidolgozott beszéddel el is foglalta. Az új lelkész beszédében a keresztény igazságokat s azok örökkévalóságát fejtegette figyelmet kelte hallgatóiban készsége és hatós szónoi előadása által. A beköszöntőt megelőzte a beigtató beszéd, melyet T. Koronka Antal esperes ur helyett a nagy távolság okán, T. Bakó Lajos, a verespataki ekk'ézsia szép készségű s közszereteten álló papja tartott. Az isteni tisztelatre T. Mikó Dezső gondnok úrnál közből következett, melyre az ekk'ézsia tagjai közül többen voltak hivatalosak. Itt az új lelkész iránti lelkesült hangulatoknak a hívek megleghangu pohárköszöntőkben adtak kifejezést. Fogadja részünkről is legjobb szerencsekívánatainkat szép és fontos állomásának betöltésére az unitarismus emez egyik végvárában, melynek dicső védelme most kezeire bízott!

Molnár Aladár emlékszozára gyűjtést rendez a balaton-felvidéki néptanító-egylet. Az eszmét teljesen pártoljuk és adományokat kézbesítés végett szívesen elfogadunk. Az adományok ez év december hónapjáig beküldendők.

Mire vezet a szentháromság dogmája? Nem régen Londonnak egyik templomában a lelkész, Robert Page, beszédében a zsidók oroszországi üldözésére is kiterjedett s midőn azt elítélve a zsidók ősei által a világnak tett nagy szolgálatokra hivatkozott, a többek között így kiáltott fel: „Vajjon tudják-e ezek a gyújtogató és fosztogató keresztények, hogy az ők idézítőjük, az isten, a kit ők imádnak, zsidó volt.” Nem kétkedünk rajta, hogy e hitoktatáson hallgatói közül is sokan megbotránkozhattak; de azért a szentháromság dogmája ma is a kereszténység legnagyobb részének pozitív hitézikke.

Papi fizetések Amerikában. Egy new-yorki lap szerint az ottani jelesebb papok fizetése csaknem mesés nagyságu. Így Dr. Dix a szentháromság egyház papja évi fizetése 2,000. Morgané 1,600, Hallé 4,000 font sterling. tehát 20, 16 és 40,000 forint. Ehez járulnak még az esketéseikért, temetéseikért stb. fizetni szokott tiszteletdíjak. Dr. Talmage évi fizetése 1400 font, de mivel minden felolvasását ezen kívül 25—50 fonttal díjazták, ez is felmegy évenként 4,000 fontra vagy is 40,000 frtra. Henry Ward Beecher évi 5,000 fontot, 50,000 frt fizetést huz, a mint mondják a legnagyobb papi fizetés az Egyesült Államokban, melynél több jövedelme egy angol püspöknek sincs ott. E mellett felolvasását 40—50 fonttal díjazták. Dr. Bellows, kinek közelebről történt halálát mi is részvételt jeleztük, szintén 4,000 font sterling évi fizetést kapott és még legalább husz pap van New-Yorkban, a kiknek évi fizetése 2,000, 2,400 font sterling. Ezek aztán igazán elmondhatják, hogy nem hiába vagdalják a levegőt.

A jezsuiták összes létszáma az egész világon. A Rómában székelő rendfőnökség statisztikai kimutatása szerint jelenleg 10,792 jezsuita van, mely összegből Magyarországra 153 jezsuita esik.

Mindnyaján meghalunk egyszer. Midőn egy szegény irlandi halálos ágyán feküdt, barátainak egyike elment hozzá, hogy rokonszenvét kifejezze. A baldoklónak kezét megfogva, nagyon elérékenyülve így szólott: „Bizony, pajtás, egyszer mindnyájunknak meg kell halni.” A beteg ember egészen felháborodva így válaszolt: „Éppen ez az, a mi engem is nyugtalanít; mert ha vagy tizenkétszer halhatnánk meg, akkor e miatt nem búsulnék.”

Mire tanítsuk meg gyermekeinket? Erre nézve a „Christian Freeman” a következőket ajánlja: Tanítsuk meg őket arra, hogy egy valódi nőt épen oly gyakran lehet háziszóttos ruhában találni, mint selyemben; tanítsuk meg, hogy egy középiskolai nevelés helyes értelemmel többet ér az egyetemi nevelésnél a nélkül; tanítsuk meg, hogy a becsületesség a legjobb politika; hogy jobb szegénynek lenni, mint a pálinka árulás nyereségéből meggazdagodni.

A biblia olvasás veszélyes következményei. Midőn a szabadelvű Latimer, kit a vakhitű Mária, Oxfordban máglyán égettetett meg, a pápai visszaélések ellen folytatott küzdelméért nagy hírnéyre tett szert, Dr. Buckingham prior, a szószékről igyekezett a Latimer elveinek veszélyes irányát kimutatni, s különösen erősen kárhoztatta azért, hogy a bibliát angol nyelvre lefordította. „Ha az eretnység — így szól — győzedelmeskednék, akkor nem sokára

minden üdvös és hasznos dolognak vége lenne közöttünk. Ugyanis, ha a földmives olvasná: „Valaki kezét az eke szarvára veti, nem alkalmas Istennek országára“ — bizonyára többet nem menne szántani. A pék szintén, ha olvasná, hogy: „Egy kicsiny kovász az egész tésztát megposhasztja“ — nagyon izetlen (kovásztalan) kenyeret adna nekünk. Továbbá, ha egy tudatlan ember olvasná a parancsolatot, hogy: „Vájjá ki a szemét“ — néhány év alatt országunk tele lenne vak koldusokkal.

Nevezetes unitárius hagyaték Az Egyesült államokban, Brooklynbán, Cary-né asszonyság, ki a múlt év december havában halt meg, mintegy 100 ezer dollárt (200 ezer frt) hagyott különböző czélokra. Ez összegből 10 ezer dollárt az „első unitárius ekkleziának, melynek egyik megalapítója férje volt; 15 ezer dollárt az Amerikai Unitárius Társulatnak; a többi részét az Antioch unitárius collegiumnak s más jótékony intézeteknek. Életében is jóltevő nemtője volt a városi szegényeknek és számos szűkölködő családnak. Férje és ő elsők voltak ama kevés unitáriusok között, kik Brooklynbán a Chan-ning elveirét lelkesültek s annak a terjesztése érdekében készséggel áldoztak.

Unitarismus Norwegiában és Svédországban. Jansen Kristóf, norvégiai unitárius költő és író, ki irodalmi munkásságáért a kormány részéről is több kitüntetésben részesült, az Egyesült Államokba ment avval a szándékkal, hogy az unitárius papság sorába lépjen. Célja az, hogy mint missionarius működjen unitárius honfitársai között, kiknek a száma sok ezerre terjed. Az Amerikai Unitárius Társulat bizottsága 1000 dollárt szavazott meg, hogy Jansen némes czéljában segítse.

Mennyiért lehet idvezülni? Egy glasgow-i kereskedő, kinek némi aggodalmi támadtak jövője miatt, az utolsó órái előtt egy „Szabad-egyház“ papját magához hívatta s a kérdést intézte hozzá: „Mit gondolsz a teendőseged, ha én 10,000 font sterlinget (100,000 frt) hagynék a szabad-egyháznak, vajjon megnyerhetném lelki üdvömet?“ Azt épen egész bizonyossággal nem ígérhetném meg — válaszolá az évatos lelkész — de mindenesetre érdemes lenne megpróbálni.

Gyászhirek: Kelemen Albert maros-vásárhelyi és maros-szentkirályi unitárius lelkész s maros-egyházkeri unitárius esperes f. évi jan. hó 6-án elvesztette forrón szeretett nejét Kiss Juliannát 33-ik évében. Öszinte részvételt esztozunk kedves neje korai halála felett érzett fájdalom-ban. — Péterfi Áron, homoród-almási unitarius tanító hú élettársát Szakács Juliannát a múlt december hóban. Legyen a hant porai fölött könnyű a csakugyan korán elhunyt jó nőnek! — Simon Elek, Kolozsvár város volt polgármestere elhunyt f. évi jan. 25-én. Utóbbi időkben nagyon sokat szenvedett torokbajban, melynek végre áldozata lett. Háromszéken született Osdolán 1813-ban primipiluszi székely családból. M.-Vásárhelyt és Kolozsvárt tanult, s 1837-ben ügyvédi pályára lépett, melyen emelkedése esze és ügyessége által a leggyorsabb volt. 1849-ig szolgált, mint Kolozsvár tiszi ügyésze. De városunknak a legnagyobb szolgálatot tette a hetvenes években viselt polgármesteri hivatalában. Nem e sorok feladata másnemű működéséről is szólni, melyekben eszével és szónoklatával tündökölt. Még csak annyit jegyzünk meg, hogy érdemeiért számos kitüntetés érte egyes testületek részéről. A kolozsvári ügyvédi kamara tiszteletbeli elnökévé választotta; főgondnoka volt a kolozsvári róm. kath. egyháznak, az erdélyi róm. kath. status világi jegyzője stb. Maradandó emléket hagyott maga után a Kolozsvár város történetére kitűzött 2000 frt díjjal is. Temetésénél Kolozsvár általános részvéte nyilvánult. Nyugodjék csöndesen a sokérdemű férfi! — Id. Szolga Miklós, kir. táblai rendes bíró, febr. 9-én Maros-Vásárhelyt hosszas szenvedés után jobb létre költözött. Az unitarius egyház egyik jeles tagját vesztette el benne, ki a költészet terén is szép sikert vívott ki. Három gyermeke Vilma, Irén és Miklós siratják halálát, kiknek szívökbe az ég vigasztát kérjük. — A kolozsvári ev. ref. tanári kar nagy veszteséget szenvedett Jancsó Lajos febr. 15-én 59 évében történt halálában. Az elhunyt derék tanár és felfedhetlen jellemű egyén volt s a kötelességteljesítés magasztos példánya. Áldás emléken! — Pákei Pákei Miklós hites ügyvéd, unitarius egyháztanácsos Kolozsvárt febr. hó 17-én megszűnt élni. Egy jeles készütségű, tehetséges ügyvéd jutott az elköltözöttben idő előtt sirba, kinek a „Házassági kötelek érvénytelenítése és felbontása körül követendő eljárásról“ alkotott újabb

unitárius egyházi törvény létrehozatalában nagy érdeme van. Halálát édes anyja özv. Pákei Lajosné, k. kilyéni Székely Terézia, testvére Pákei Lajos városi főmérnök, s hátrahagyott gyermekei: Margit és Hedvig gyászolják. Nyugodjék csöndesen! Albert Dénes, czéczkei gazdatisztet, unitárius egyháztanácsost és családját nagy szomorúság találta nevének nagynénje Szigethy Cséhi Ágnes, férj. Nagy Istvánné febr. 19-én Kolozsvárt, rövid betegség után, 62 éves korában elhunytában. Az elhunyt jó vallásos lélek, buzgó nő volt, ki örömet lakozott az Úr házában. A gyászolóknak mennyei vigasz, az elköltözöttnek üdv!

Folyóiratunk jelen évfolyammal jobb papíron jelenik meg, mint ez-
előtti füzetünk.

A szerkesztőség postája.

Kiss M. úrnak. Becses czikkét köszönettel vettük és egyik közelebbi számunkban felhasználjuk. Meleg köszönetünket fejezzük ki a folyóiratunk érdekében kifejtett buzgó anyagi támogatásáért is. — Rédigér G. úrnak. Ön tehát a tiszteletpéldányt nem fogadja el, bár dolgozótársunk, mert ön szerint: minden értelmes unitáriusnak pártolója kellene hogy legyen a Ker. Magvetőnek, ez egyedül unitárius folyóiratnak. Bár sokan tennék magukévá e szép gondolkozást. Fogadja szíves üdvözlötünk!

ARANY-KÖNYV.

A Budapesten alapítandó unitárius rendes lelkészi állomásra s állandó imaházra tett kegyes adományok.

IX. közzemény.

Gál Dénes Nyárad-Szereda 5 frt, nyárad-szeredai fiók-egyház 10 frt, összesen 15 frt.

356. számú gyűjtőíven Rákosi József Abrudbánya 5 frt.

307. számú gyűjtőíven Gyulai Árpád Kolozsvárt 10 frt.

Dr. Kővári Sándor ur 297. számú gyűjtőíven: Vrabur Jone 1 frt, N. N. 20 kr, X+Z 50 kr. Egy francia 50 kr, N. N. II. 30 kr, M. in nomine domini 30 kr, K. F. 30 kr, Huszty László 1 frt, Becker József 50 kr, NB. 50 kr, Bothár Ede ev. lelkész Steierdorf 1 frt, Turcsányi Rudolf 1 frt, N. N. terendiai lakós 1 frt, Szabó Gyula Budapestről 2 frt, Neuhold János Nagy-Zám 1 frt, Plail János 1 frt, Gründler Nándor 1 frt, Pruger Avram 1 frt, Heszler 50 kr, Rola 1 frt, S. Klein Kapud 50 kr, Telkesy Gyula 50 kr, Baoch Jákob 30 kr, Tarschet József 50 kr, Schil Gyula 50 kr, Baoch Jákob 30 kr, Tarschel József 50 kr, Schil. Ademann 1 frt, Kohn Ferendian 2 frt, Leonora Kohn 1 frt, Petru Simunáze 1 frt, Leopola Kohn 50 kr, Hricovszky Klopodia 1 frt, Almási Karolina 3 frt 50 kr, Almási Károly 5 frt, mindkettő Ferendiaról, Victorine Kromenacker 1 frt, Kővári Sándor 1 frt 60 kr, kamat ezen összegek után 2 frt, összesen 37 frt.

451. sz. gyűjtőíven Fekete Lajos erdőtanácsos Selmech 5 frt.

269. sz. gyűjtőíven M. Farkas Sándor és neje három évi törlesztés mellett 15 frt.

A turi unitárius egyház 19. számú gyűjtőíven: Halmágyi Károly lelkész 1 frt, Nagy József gondnok 1 frt, Kis Miklós 20 kr, Józán András 1 frt, Józán István 30 kr, Józán Sándor 1 frt, Nagy Sándor Istváné 60 kr, Józán György (Györgyé) 1 frt, Bányai János 50 kr, Pataki Sándor 50 kr, Nagy Áron 1 frt, Magyar István 20 kr, Nagy Mihály 20 kr, Magyar Eszter 10 kr, Rigó Istvánné 10 kr, Bodor János 5 kr, Bodor István 5 kr, Varga Dani 4 kr, özv. Kis Jánosné 6 kr, Kis László 1 frt, Bányai Jósokáné 35 kr, Jakab József r.

katholikus 50 kr, Nagy Móses Istváné 7 kupa buza, Nagy István 2 kupa buza, Nagy József Istváné 3 kupa buza, Farkas Györgyné 4 kupa törökbuza, Farkas Józsefné 6 kupa törökbuza, a begyült gabona eladatott 1 frt 10 krért, összesen 11 frt 90 kr.

395. sz. gyűjtőívén Nagy Lajos esperes Kolozsvárt 5 frt.

Györfly Géza pénzügyministeri fogalmazó 446. sz. gyűjtőívén Budapest: Györfly Géza 5 frt, Patachich József 1 frt, Dregály Gyula 1 frt, Székely Imre 1 frt, összesen 8 frt. — Józsa Mihály tan. tollnok Budapest kötelezvényileg 12 frt.

Nagy Móses 306. számú gyűjtőívén N.-Enyed: Dobolyi Nagy Berta Tövisen 4 frt, özv. dr. Donogányné 1 frt, Szentpáli Károly 5 frt, Nagy Móses 2 frt, összesen 12 frt.

279. sz. gyűjtőívén: Sebes Károly orvostudor Budapest 20 frt.

293. sz. gyűjtőívén: Barabási Sándor Nagyvárad 5 frt.

452. sz. gyűjtőívén: Mayer Mixa r. katolikus Budapest 5 frt.

430. sz. gyűjtőívén: Özv. Groisz Gusztávné Kolozsvárt 25 frt.

417. sz. gyűjtőívén: Lőrinczi Dezső és neje Kendeffi Anna Fogaras 2 ft.

129. sz. gyűjtőívén: Malatinszky György ur gyűjtése Atkár: Malatinszky György 10 frt, Papszász Lajos p. Tenk 5 frt, Izsák István Rhéde 2 frt, Jakab Géza Gyöngyös 2 frt, Luby Géza Gyöngyös 2 frt, Kürthy Sándor Atkár 2 frt, Zaleszky Jenő Atkár 1 frt, Fáy József Ecsed 5 frt, Kovács Gyula Tisza-Füred 2 frt, Imre Miklós Eger 2 frt, ifj. Szilassy István P.-Dános 1 frt, Dr. Jármay László Budapest 1 frt, Gosztony Béla Atkár 1 frt, Puki Miklósné P.-Szárzabéó 1 frt, Malatinszky Antalné Atkár 1 frt, Kürthy Antal Budapest 1 frt, összesen 39 frt.

436. sz. gyűjtőívén Czakó Károly honvéd százados ur gyűjtése Deés: Biró Ignác honvéd őrnagy 1 frt, Czakó Károly honvéd százados 1 frt, Csiky Gerő honvéd százados 50 kr, Szentmariay Lajos honvéd főhadnagy 1 frt, Frink Lajos kir. törvénytudó jegyző 1 frt, Fodor Móses honvéd százados 50 kr, Keresztes Sándor 50 kr, Knapp Mihály 50 kr, Kabós Sándor 1 frt, Sebe Pál 1 frt, Surányi Lajos hadnagy 1 frt, Bauer Lajos 50 kr, Horváth Károly honvéd hadnagy 1 frt, Adler Mihály 1 frt, Bovánkovics Gyula 1 frt, Kuty hadnagy 50 kr, Péterfi Dénes ev. ref. 1 frt, Szvoboda 1 frt, Péterfi Zsigmond 2 frt, Kádár József 1 frt, Ürmösy Albert 1 frt, Br. Bánffy Dezső 2 frt, Dr. Gajzágó László 1 frt, összesen 22 frt.

234. sz. gyűjtőívén: Dr. Uzoni Sándor N.-Szeben 10 frt.

219. sz. gyűjtőívén: Rákosi István Verespatak 5 frt, Afinyisi Szentháromság (Rákosi) bányatársulat 10 frt, összesen 15 frt.

299. sz. gyűjtőívén Orbán Venczel gyűjtése N.-Lakon: Orbán Venczel 5 frt, Csekme Ferencz ev. ref. 30 kr, Gödri János ev. ref. 30 kr, Májai János ev. ref. 50 kr, Bartha Domokos ev. ref. 50 kr, Pap János görög egyesült 1 frt, Bottyán József gör. kath. 20 kr, Egy idegen 10 kr, Én is adtam 20 kr, Veprich András 10 kr, Fikker János 50 kr, Kozma Ferencz 1 frt, Dózsa István 1 frt, Moldován V. János lelkész 10 kr, Fülep György lelkész 20 kr, összesen 11 frt.

433. sz. gyűjtőívén: Koncsag Elek Székely-Keresztur 5 frt.

289. sz. gyűjtőívén Egyed János gyűjtése N.-Teremi: Egyed Áron Sz-Bonyha 5 frt, Egyed János 10 frt, Egyed József Csapó 5 frt, Buzogány János N.-Teremi 5 frt, összesen 25 frt. — Német Károly evangélikus vallás tanuló Budapest 1 d. egyes arany, értéke 1 frt 60 kr.

216. sz. gyűjtőívén: Pálfi Ferencz Székely-Udvarhely 5 frt, Ugron Istvánné 5 frt, összesen 10 frt.

352. sz. gyűjtőívén Pálfi Károly tanár gyűjtése: Pálfi Károly 3 frt 50 kr, N. N. 50 kr, Molnár ev. ref. 50 kr, X—Y. 20 kr, Hlatky r. kath. 50 kr, Z. R. 50 kr, N. N. 50 kr, N. N. 50 kr, D. S. 50 kr, Z. F. 50 kr, K. A. 50 kr, E. K. 50 kr, Sebesi Ákos 1 frt, ev. ref. Gothárd 50 kr, Szakács Károly és neje 1 frt, N. N. 30 kr, Jánosiné 50 kr, Régenbogen Salamon izraelita 1 frt, Zakariás József r. kath. 1 frt, összesen 14 frt.

192. sz. gyűjtőívén Jakab Gyula gyűjtése: Jakab Gyula Homorod Szt.-Márton 5 frt, Jakab Gyuláné Zathureczki Ilona 5 frt, Ifj. Jakab Gyula 2 frt, Jakab Ecsi 1 frt, Jakab Mari 1 frt, Jakab Ilona 1 frt, összesen 15 frt.

367. sz. gyűjtőíven: Jakab Lajos Homorod Szt.-Márton 5 frt.
 206. sz. gyűjtőíven: László József Sz.-Keresztur 2 frt.
 166. sz. gyűjtőíven: Bartók Zsigmond O.-Rudnán orvos 5 frt, Szerb György országgyűlési képviselő ur Budapest 10 frt, az az tiz forint.
 276. sz. gyűjtőíven Kozma Gyula tanár gyűjtése: Kozma Gyula 5 frt. Hajnal Márton 1 frt, König Gusztáv r. kath. lelkész 50 kr, Id. Sajóhelyi Béla 1 frt, Balogh János 30 kr Tenfelhart Irma 1 frt, Tiszay Józefa 50 kr. N. N. 50 kr, R. N. 50 kr, Szabó József 1 frt, Takér Antal 50 kr, Imrei Ferencz 1 frt, Rapcsányi István 1 frt, Wagenhoffer József 50 kr, Vándori József 50 kr, Vajda Pál 50 kr, Freyberger Pál 2 frt, összesen 17 frt 30 kr.
 Kővári László kolozsvári unit. főiskolai gondnok úr másodizben Budapesten 10 frt.

382. sz. gyűjtőíven Osváth Márton gyűjtése: Osváth Márton kobátfalvi körjegyző 5 frt, Kobátfalva község pénztára 5 frt, Benczéd község pénztára 5 frt, Kadács község pénztára 5 frt, Tarcsafalva község pénztára 5 frt, Csehétfalva község pénztára 5 frt, összesen 30 frt.

243. sz. gyűjtőíven: Rafaj Károly Ujszékel, kétegyenlő részletben évenként fizetendőleg 20 frt. — Pevér József gyűjtése Ostfiasszonyfán: Trsztyenszky János ag. evangélikus 2 frt, Szita Károly rom. kath. 1 frt, Peöcz József 80 kr, Gömbös Boldizsár Kiczellből ag. evang. 1 frt, Peöcz Sándor ügyvéd Szombathely ág. evang. 1 frt, Heteyi József Szombathely r. kath. 20 kr. összesen 6 frt.

329. sz. gyűjtőíven: Pálfi Sándor Martonos 5 frt.

373. sz. gyűjtőíven: Rediger Soma Tordán 2 frt, Rediger Sománé Szabó Ilona 2 frt, gyermekük Rediger Gizella 2 frt, összesen 6 frt.

431. sz. gyűjtőíven: Haller Rezsóné, Groisz Kornelia Kolozsvárt 25 frt.

188. sz. gyűjtőíven: Petrichovich Horváth Gábor Pata 100 frt.

162. sz. gyűjtőíven: Gyűjtő Albert Dénes Czéczkén 50 frt, Schwartz Jakab Kesztegről 10 frt, Lederer Márton Élesd 1 frt, Berde István Élesd 1 frt, Szervanszky Béla Élesd 2 frt, Huber Lajos Czéczkén 2 frt, Zathuretzky István Czéczkén 25 frt, Zathuretzky Mari Dindár Istvánné 2 frt, Kiss Sámuel 1 frt, Hraniczky Károly szolgabíró 1 frt 1 kr, Bárany Sándor 45 kr, összesen 95 frt 46 kr.

Kelemen Benő földtehermentesítési kötvényekben	200 frt.
Szigeti Miklós	50 "
Gothárd Zsigmond Sztánából	20 "
Özv. Gyergyai Ferenczné Kolozsvárt	20 "
Jerson H. úr Londonból Lupton l. ur és Garrett kisasszony részéről küldött 3 font 2 sh. értéke	36 " 58 kr.
Csiki Miklós Bethlenből	4 "
Ferenczi Mózes isk. mester H.-Szt.-Péterről	1 "
Dr. Joo István végrendeletileg hagyományozott	100 "
Szabó Mózes Kolozsvárról	5 "
Ugyancsak az ő ivén Berenczei Dezső	— " 50 kr.

Összesen 437 frt 8 kr.

E közlemény összege 1129 frt 34 kr. Ehez adva a VIII-ik közlemény összegét: 8204 frt 57 kr, az alap teszen: 9333 frt 91 krt.

E közlészünk alkalmával is forró köszönetet mondunk az eddigi kegyes adományokért; de egyszermind az előttünk álló szent cél, melyet csak mindnyájunk közös buzgalma és erőink egyesítése által érhetünk el, kötelességünké teszi illető hitrokonainkhoz azon kéréssel fordulni, hogy kegyes adományaikkal e fontos vállalatunkban bennünket elősegíteni, illetőleg a kezükön levő aláírási ivatek beküldeni sziveskedjenek.

Budapest, február 2. 1882.

Hajós János,
 egyházi gondnok.

Végh József,
 egyházi pénztárnok.